

Isaac Deutscher

Lenins Ungdom

Förord av Tamara Deutscher

Isaac Deutscher betraktade sin planerade bok om Lenin som höjdpunkten på sitt livsverk. Biografin över Stalin, de tre volymerna om Trotskij och Lenins levnadsteckning skulle framstå som ”ett samlat försök till marxistisk analys av revolutionen i vår tid och samtidigt som en triptyk med en viss konstnärlig enhet”. Så skedde inte. Det är desto mer beklagligt med tanke på att han under många, många år förberedde sig grundligt för detta arbete. Under genomgången av Trotskij-arkiven 1950 hade han redan stiftat bekantskap med dokument och papper, som skulle kunna kasta visst nytt ljus över huvudpersonen i det kommande arbetet. Anteckningsböckerna på Houghton Library (som förvarar arkiven) bär här och var märken i form av ett stort L med rödpenna; material som samlades in för Stalin-biografin har ibland en anteckning: att hänvisa till för *Lenin*.

När man tog avstånd från ”personkulten” i Moskva efter 1956 började Lenins person att på nytt anta mänsklig skepnad. Han var inte längre det bysantinska helgon som enligt ritualen åkallades av de troende vid varje tänkbart tillfälle. Ryska tidskrifter och tidningar var fyllda av minnen från forna sekreterare, medarbetare och t. o. m. sköterskor och läkare som vid ett eller annat tillfälle hade kommit i kontakt med Lenin. Så utkom den nya, femte upplagan av Lenins samlade verk i femtiofem band, vilken inte bara innehöll Lenins skrifter, tal, direktiv, utan också de noteringar han gjort i kanten på böcker han läst. Allt detta och mängder av tålmodigt hopsamlat och svårtillgängligt material flyttades till bokhyllan närmast Isaacs skrivbord. Där står det ännu. Nu kan jag emellertid inte förelägga läsaren mer än ett enstaka fragment, ett ofullbordat kapitel ur det arbete som Isaac Deutscher så intensivt ville slutföra.

Det första kapitlet i varje biografi består oundvikligen av den vanliga skildringen av familjebakgrunden, barndomen och uppväxtåren, men när författaren här gräver sig ner i familjen Uljanovs dunkla förflutna så lämnar han en slagkraftig bild av de sociala villkor under vilka de mest förtryckta, de mest eftersatta och namnlösa bland de många nationaliteterna i det vidsträckta tsarriket levde. Intressantare än detta är emellertid den fint spunna tråd som skänker det ofullständiga kapitlet dess enhetlighet. Vi möter Ilja Nikolajevitj, Lenins far, som ägnar sitt liv åt den stora uppgiften att skänka bildning åt de oskolade bönderna. Han vill på en gång lojalt tjäna både tsaren, kyrkan och folket. ”Hans sätt att ’gå ut till folket’, med tsarens auktoritet bakom sig” förefaller honom vara den enda förnuftiga vägen. Men han besegras av självhärskardömet, av kyrkan och reaktionen och han dör som en bruten människa. Alexander och hans vänner hävdar att ”deltagande ... i utarbetandet av teoretiska principer skulle betyda detsamma som nederlag. Vilken bracka som helst kan teoretisera – revolutionären måste kämpa.” Alexander och fem av hans kamrater dog i galgen. Och ändå var det Alexander som hävdade att ”det var självmord att inlåta sig på politisk verksamhet innan man hade klargjort på vilka principer den grundade sig”. Här verkar det som om Vladimir startade från den punkt där hans bror så tragiskt tvingades att ge upp. Det var Lenin som den marxistiske teoretikern, filosofen Lenin likaväl som ledaren och handlingsmänniskan, tvivlande och storslagen, vars hela liv fullständigt underordnades hans långsiktiga strävan, en man som icke desto mindre var genomsyrad av teori, som agerade inom ramarna för väl utarbetade principer, det var honom Isaac Deutscher försökte porträttera.

London, december 1969

Tamara Deutscher

Lenins ungdom

Familjen Uljanovs härkomst är så dunkel att den verkar gåtfull. Dess historia löper inte längre tillbaka än till första hälften av 1800-talet, dvs. till Lenins farfar, Nikolaj Vassilijevitj Uljanov. Hans efterkommande beskrev honom emellanåt som en lägre civil ämbets- eller tjänsteman bosatt i Astrachan. Under lång tid accepterade Lenins levnadstecknare denna beskrivning som tillfyllest och för att göra den sociologiskt aningen snyggare, framställdes Uljanovs som en typisk familj ur den ryska arbetande intelligentsian. Om den skildringen hade varit sann skulle den knappa tillgången på information om Uljanovs ha varit helt oförklarlig. Männen och kvinnorna i den ryska intelligentsian var artikulerade och meddelsamma, de var flitiga brevskrivare och dagboksförfattare. Och naturligtvis registrerade de offentliga längderna inte bara uppgifter om deras karriärer och sociala förhållanden, utan ofta också synpunkter på deras politiska pålitlighet. Varför är då historien om Lenins förfäder höljd i en sådan djup anonymitet? Enbart detta förhållande tyder på att familjen redan två eller tre generationer före Lenin måste ha räknats till bondeklassen, eftersom det var bland bönderna och de fattigaste innevånarna i städerna folk levde och dog – i den ena namnlösa och fåkunniga generationen efter den andra – utan att lämna några skriftliga spår efter sig.

Som sina herrars egendom saknade bondefamiljerna egen identitet. Den livegne bar sitt dopnamn och sitt fadersnamn – det räckte för att tillfredsställa godsherrens fogde och förman i denna värld och de himmelska makterna i den kommande. Han hade ingen rätt till eller behov av ett familjenamn. Efterforskningar i arkiven i Astrachan har faktiskt visat att fyrtio år före Lenins födelse hade familjens namn ännu inte fastställts ordentligt. Omkring 1830 hade de lokala myndigheterna bara gjort en liten anteckning om revolutionärens farfar, men de hänvisade alltjämt till honom under tre skilda om än likljudande familjenamn: Uljanov, Uljaninov och Uljanin. Att de inte åsyftade tre skilda personer är klart, eftersom mannens för- och fadersnamn, adress och yrke är likadana i samtliga fall. Tydligt var han själv inte riktigt säker på sitt eget namn. Hans namn var helt nytt, han var ovan vid uttalet och osäker om dess egentliga ändelse. Dessutom erhöll han namnet tillsammans med ett litet stycke jord; ett litet hus på en sandstrand i ett av de fattigaste kvarteren nära hamnen – detta noterades i den folkräkning som gjordes i Astrachan den 29 januari 1835. Det är ur det dokumentet som den mesta informationen om Lenins farfar har hämtats.

Nikolaj Vassilijevitj Uljanov föddes 1765. När folkräkningen gjordes var han sjuttio år. Hans hustru, Anna Alexejevna Smirnov, var tjugofem år yngre. De hade fyra barn, två pojkar och två flickor. Den äldste, Vassilij, var tretton år, flickorna Maria och Fedossja var tolv och tio och den yngste, Ilja, senare Lenins far, var bara två. Nikolaj Vassilijevitjs adress angavs som nr 227, ”främre delen i det första kvarteret” – gatans anonymitet förstärker intrycket av en trist bostad i utkanterna – själva distriktet, eller en del av det, döptes senare om till Kosackgatan och efter revolutionen till Stenka Razingatan. Huset som alltjämt stod där identifierades som nr 9. De utkantsområden där gatan låg kallades Kossa, sandstrand, och det var faktiskt fråga om ett slags lagun vid foten av *Zajatijir Gor*, Harens kulle. Området var överfyllt av ruckel som tillhörde de utblottade, de fattiga hantverkarna och avmönstrade sjömän och soldater som slagit sig ner där efter tjugofem års militärtjänst. Det var högst ohälsosamt. Bara fem år före folkräkningen hade dess befolkning decimerats sedan en koleraepidemi utbrutit. Nikolaj Vassilijevitj hade köpt sitt hus av F. F. Lipajev, en förman vid en militär vapensmedja, och han betalade av det successivt så att 1835 hade han ännu inte erhållit besittningsdokumenten. Men han förevisade kvitton på inbetalningarna så att myndigheterna gick med på att förläna honom status som *mesjtjanin*, stadsborgare, trots att de tvivlade på den angivna köpesumman för huset.

Det var sålunda inte förrän vid sjuttio års ålder som Lenins farfar officiellt hade erkänts som invånare i Astrachan. Ändå framgår det av ett annat dokument att han levde där femton år före folkräkningen, åtminstone sedan tidpunkten för sitt giftermål med Anna, dottern till Alexej Smirnov. Tydligt tillhörde han då den stora mängd människor som frambragte sina dagar i och utanför staden utan att äga de stadsborgerliga rättigheterna. Vilka var dessa människor? Astrachan hade en gång varit tartarkhanernas huvudstad och dess ursprungliga befolkning utgjordes av tartarer, kirgiser och kalmucker, bara ett fåtal var av rysk eller ukrainsk härstamning. Folk av mongolskt ursprung var berövade alla rättigheter. De behandlades som en lägre ras. Ryska adelsmän kunde utan vidare göra dem till sina livegna vilket emellertid inte skedde i någon större utsträckning. I denna utkant av tsardömet, i de ökenliknande, salta och vindpinade, vilda gränslanden ner mot Kaspiska havet hade bara enstaka jordegendomar vuxit upp och behovet av arbetskraft var begränsat. Icke desto mindre var vissa former av slavhandel fortfarande vanliga under 1800-talets början: ryska köpmän fångade eller köpte eller sålde kalmuck- och kirgisbarn. En lag från 1808 påbjöd att sådana barn skulle frigges när de nådde tjugofem års ålder. Nästan två decennier senare blir livegenskapen formellt upphävd.

Ett juridiskt dokument från 1825 har påträffats; däri uppmanades en köpman i Astrachan att frigge sin tjänarinna Alexandra Uljanova – en rysk författare antar att detta var en släkting till Nikolaj Uljanov, kanske hans syster. Om den gissningen är riktig så var Lenins farfar en tartar eller en kalmuck, inte en ryss. Även andra vittnesbörd tycks bekräfta antagandet, inte minst det faktum att Nikolaj Uljanov gifte sig med dottern till en kalmuck. Å andra sidan var Uljanov medlem i den grekisk-ortodoxa kyrkan. Hade han liksom sin svärfar och ett fåtal andra kalmucker och tartarer låtit omvända sig till kristendomen? Något omnämnande om detta förekommer inte i något hittills känt dokument. Om han var ryss, varifrån och varför kom han till Astrachan? Det var inte många ryssar som levde där vid den här tiden och de flesta tillhörde de styrande byråkratiska skikten eller de rika köpmannafamiljerna. De som inte hörde hemma i någon av de grupperna var, i regel, bönder, flyktingar undan slaveriet eller före detta livegna som hade köpt sig fria från sina forna herrar.

Astrachan var attraktivt för sin avskildhet, sin öppenhet, återföras till sin ägare. Dessutom var det en plats där en före detta livegen kunde hoppas att vinna sin utkomst, för detta var en tid av snabb expansion för Astrachan. När tsarriket bredde ut sig åt söder och öster blev staden en enda stor marknad. En stor del av Rysslands handel med Asien, i synnerhet med Persien, gick genom dess hamn, åtminstone till dess Odessa utvecklades till en farlig medtävlare.

Astrachans köpmannafamiljer gjorde stora förmögenheter på fiske och kaviar, på import av silke och export av hastar och genom att monopolisera skeppsfarten vid Volgas mynning. Några av dessa köpmannafamiljer stammade från forna livegna och deras strålande framgångar väckte förväntningar hos många andra som kom till staden och tillförde den en stadig reserv av billig arbetskraft. De blev stuvare eller hamnarbetare eller lärde sig något hantverk och slog sig ner som oberoende småföretagare. Nikolaj Uljanov var sannolikt en av dem. Han var varken ämbetsman eller tjänsteman, utan skraddare. Om han var sin egen mästare eller arbetade åt någon annan vet man inte. Han gifte sig sent – när han var femtiofem år eller ändå äldre. Hade han i sina yngre dagar köpt sig fri så att han sedan var tvungen att av sin magra förtjänst betala amorteringar åt sin tidigare herre? Måste han vänta med att bilda familj till dess skulden var gäldad? Under alla förhållanden lyckades han inte att ta sig upp, utan förblev en mycket fattig man hela livet igenom. Vid sjuttio års ålder hade han sparat så mycket att han kunde köpa den lilla stugan på avbetalning. För att skaffa ytterligare pengar hyrde han ut vindsvåningen och bodde själv i husets bottenvåning med hustru och barn.

Vid sjuttio års ålder borde han redan ha varit trött på livet, när han tilldelades status som *mesjtjanin*. Uttrycket som kommer från polskan, där det står för borgare eller bourgeoisie, användes i ryskan som beteckning för stadsinnevånare av den lägre medelklassen,

småhandlare, ägare av mindre fastigheter, vilka i överensstämmelse med städernas feodala karaktär bildade ett eget stånd. Fria i förhållande till de livegna åtnjöt de ändå inte samma oberoende som en europé eller en polsk borgare. De var underkastade kroppsstraff och hade begränsad rörelsefrihet. De saknade politiska rättigheter. Trots att de betalade valskatt hade de inte rösträtt och saknade inflytande i samtliga representativa politiska eller lokala församlingar. Som eget stånd måste de förse armen med ett visst antal rekryter. Men de fick inte uppbära några civila ämbeten utan särskild dispens från tsaren eller hans ministrar. Med tiden lättades den restriktionen upp, när byråkratin växte och fordrade allt mer folk, men i början av århundradet var den ännu strängt tillämpad. En bonde som var ambitiös nog att ta sig ur liv-egenskapen och som drömde om att bli en *mesjtjanin* fann sålunda, att när han efter mycket slit och bekymmer nådde sitt mål, befann sig han och hans barn alltfjämt i ett hopplöst läge. Ofriheten bestod.

Lenins levnadsskildrare slås gång på gång av i hur hög grad familjen Uljanov sedermera är så ovetande om sitt sociala ursprung. ”Jag vet ingenting om min farfar”, konstaterade Lenin när han tillfrågades, som om han var förbryllad över detta. Hans äldsta syster, Anna Elizarova, antog att farfadern hade varit tjänsteman, och de betraktade sig alla som typiska representer för intelligentsian. Och förvisso får man intrycket av fasta rötter i medelklassen och en sedan länge etablerad intellektuell tradition, när man ser på Lenins föräldrahem och familjelivet hemma hos den yngste av sönerna till skräddaren i Astrachan. Det är naturligtvis vanligt att uppkomlingar döljer sin låga härkomst. Men detta var knappast Uljanovs motiv. De var anmärkningsvärt obekymrade om sin sociala status. De tog den för given och var helt tillfreds med detta. De var faktiskt okunniga om varifrån de kom. Nikolaj Vassilijevitj Uljanov dog några år efter att han registrerats som invånare i Astrachan. Ilja, hans yngste son, var bara fem eller sju år gammal och växte upp utan att minnas sin far och senare var han oförmögen att ge sina barn några hågkomster av honom. Iljas äldre bror, Vassilij, var sjutton år när deras far dog och han fick nu bli familjeförsörjare. Han hade ambitionen att utbilda sig och bli något i världen, men nu måste han ge upp sina förhoppningar. Han tog anställning som försäljare och kusk och körde ut salttunnor till kunderna. Han ägnade sig åt att uppfostra sin yngre bror, eftersom han var besluten att vinna åt Ilja vad han själv inte hade kunnat få. Han säkrade utbildning åt Ilja, men till kostnad av yttersta självupppoffring, genom att spara varje kopek han kunde lägga åt sidan och genom att förbli ungar.

En vän till familjen, en viss Nikolaj Livanov, som var präst i en grannförsamling och Iljas gudfar, hjälpte till genom att skaffa pojken en plats i det lokala gymnasiet och ett stipendium som täckte skolavgifterna. Också prästen övervakade Iljas uppfostran och senare skulle Ilja tala med största tacksamhet om allt vad hans äldre bror och prästen hade gjort för honom. Vid detta tidiga skede är två av Uljanovs kännetecken skönjbara: deras starka familjekänsla och deras religiositet. Lenins far var en utövande och hängiven grekisk-ortodox i hela sitt liv och Lenin var själv troende till dess han var sexton år. Församlingsprästen från Astrachan satte otvetydigt sina spår i bakgrundsteckningen av historiens störste och mest militante ateist. Vad beträffar Uljanovs starka familjekänsla, så skulle den komma att överleva alla de brytningar som gällde deras ideologiska övertygelser.

Det gick mycket bra för Ilja Nikolajevitj i gymnasiet. 1850, vid nitton års ålder, utexaminerades han med en silvermedalj, den första som utdelats sedan skolan grundats nära ett halvsekel tidigare. Examensbeviset innehöll emellertid den uttryckliga reservationen att ”Uljanov som kommer från ett icke adligt stånd förklaras härmed utan varje rättighet att inträda på ämbetsmannabanan”. För examinanden var detta förmodligen en förklädd välsignelse. Den hindrade honom från att ägna sig åt en lägre ämbetsmannakarriär och förmådde honom att söka inträde vid universitetet i Kazan. Detta var ett djärvt steg, eftersom ingen elev från gymnasiet i Astrachan ännu hade antagits vid universitetet och akademiska studier var också

huvudsakligen förbehållna de högre klassernas barn. Ilja Nikolajevitj ansökte oförskräckt om både tillträde och stipendium.

Efter vissa svårigheter och först sedan rektorn för gymnasiet i Astrachan hade understött hans ansökan blev han accepterad. Men han förvägrades stipendiet eftersom, vilket universitetets intendent skrev till rektorn, sådana bara gavs till tjänstemän ”för att göra det lättare för dem att utbilda sina barn. Det finns ingen rimlig orsak till ... att som stipendiat acceptera ... Uljanov som tillhör det lägre ståndet (*‘mesjtjanskoj’*)”. Men Vassilij gav inte upp; han lyckades skaffa fram de rubler och kopek som behövdes för att betala avgifterna och snart började Ilja själv tjäna pengar genom att ge privatlektioner åt Kazans köpmannabarn.

Vid mitten av århundradet utövade universitetet i Kazan, det enda universitetet i Rysslands östra provinser, sin lockelse på förhoppningsfulla unga män från alla städer längs Volga. Det hade grundats först vid tiden för napoleonkrigen, under en intellektuell eftersläpning och mitt i ett bakvatten av obskurantism. Med den snillrike Nikolaj I. Lobatjevskij, förgrundsfiguren inom den icke-euklidiska geometrin, som var universitetets rektor i närmare två decennier, hade gjort det till ett framstående lärdomssäte. När Ilja Uljanov vann tillträde till fakulteten för fysik och matematik 1850, hade Lobatjevskij redan dragit sig tillbaka, men intresserade sig fortfarande för lovande studenters utveckling. Ilja var en av dessa. Han hyste ett brinnande intresse för vetenskap och matematik. Trots en klen hälsa arbetade han hårt och ödslade ingen tid. 1854 tog han examen och fick sin akademiska grad för en uppsats om ”Olbers’ metod och dess tillämpning vid spårandet av kometen Klinkerfuss”. Ett år senare blev han huvudlärare i fysik och matematik vid Dvorjanskijinstitutet, en skola för adelsbarn i Penza, huvudstaden i ett av volgaguvernementen. Han rekommenderades till befattningen och utnämningen under-tecknades av Lobatjevskij på vars anmodan han också tog hand om den lokala meteorologiska byrån.

Penza var en tråkig, sömnig och kastbunden avkrok och dess skola, som var privatunderstödd, var allt utom ett exemplariskt utbildningscentrum. Standarden var låg. Adelsns söner var lata, bråkiga och nedlåtande mot sina lärare. Styrelsen bestämde godtyckligt lärarnas löner. I början av sextiotalet, när livegenskapen upphävts, var adeln snål med anslag och donationer och skolans finanser var svagare än någonsin.

Skolinspektörer avgav nedgörande rapporter om skolans förfall, men åtminstone två av dem, senator Safonov som besökte Dvorjanskij 1859 och inspektor Postel som skrev sin rapport tre år senare, påpekade de exceptionellt goda resultaten – som vunnits ”tack vare magister Uljanov” – i matematik- och fysikundervisningen. Den unge läraren tycks ha varit lika framgångsrik när han skötte den klen utrustade meteorologiska byrån. Han skrev flera uppsatser om meteorologi och en avhandling om stormar och åskledare i vilken han flitigt hänvisade till källor på västeuropeiska språk. Detta arbete gav honom dock inga andra inkomster – posten vid meteorologbyrån upprätthöll han utan lön.

I Penza, hemma hos I. D. Veretennikov, en annan skollärare, mötte Ilja Nikolajevitj Maria Alexandrovna Blank, Veretennikovs svägerska. Han var omkring trettio år gammal, hon var fyra år yngre och på alla sätt ytterst vacker och tilldragande. Han blev kär och hon besvarade hans känslor, men sannolikt av brist på pengar tvingades de skjuta på giftermålet till sommaren 1863. Det unga paret hade vissa uppenbara olikheter beträffande social bakgrund och kynne. Hon var dotter till doktor Alexander Blank, en något mystisk och excentrisk man, som hade influerats av sin tids avancerade idéer. Hans namn antyder att han var en lätt russifierad tysk eller balt. Han hade gift in sig i en familj av volgatyskar, men hans hustru dog ung och efterlämnade fem små döttrar och en son. De moderlösa barnen fick en traditionell tysk uppfostran av en sträng moster. I familjen fanns också en svensk moster och en svensk mormor. Hos Lenins föräldrar återfinns vi således en förening av två etniska och kulturella

ytterligheter, ett sydöasiatiskt tartarpåbrå och västnordiskt inslag med en obestämd rysk-slavisk tillsats. Också socialt kom de båda familjerna från skilda världar. Doktor Blank hade utexaminerats som läkare och fältskär vid Petersburgs medicinska akademi omkring 1825, strax före dekabristupproret. Han hade praktiserat som lasaretsläkare och som rättsläkare i Smolensk, Perm, Riga och Kazan, men efter hustruns död hade han dragit sig tillbaka, köpt ett jordbruk i byn Kokusjkino nära Kazan och blivit en mindre godsherre, som bara lät grannar och bybor komma i åtnjutande av de medicinska kunskaperna. Han hade märkliga åsikter om hälsa och uppfostran, och hans egna barns fostran skulle stå i sträng överensstämmelse med dessa. Som något av en rousseauan trodde han på naturens läkande förmåga, på ett spartanskt leverne, en enkel kost och vattenkurer. Förmodligen reagerade han mot det kvacksalveri och den mysticism som vidlät samtida rysk medicin, men samtidigt utvecklade han sina egna universalmedel och patentmediciner. Han nekade sina barn ”giftet” i te och kaffe och ålade dem att dricka kallt, klart vatten. Han nekade dem också lämpliga och bekväma kläder. De skulle utsätta sina kroppar för vind, snö och frost och för att härda dem ändå mer behandlade han dem ofta med kalla omslag – det berättas att den tyska mostern lindade in dem i våta och kalla handdukar innan de gick till sängs.

Vi vet inte exakt hur dessa experiment påverkade hans barns hälsa och nerver. Lenins mor växte i alla händelser upp stark både till kropp och själ, genomled sina tragiska upplevelser och dog vid åttioett års ålder. Också hon uppfostrade sina barn på ett spartanskt vis, dock utan att underkasta dem någon av de prövningar hon och hennes syskon hade fått genomlida. Fastän fylld av idéer och nycker gav doktor Blank ändå sina barn en omsorgsfull och liberal uppfostran. Han skickade inte Maria Alexandrovna till skolan – antingen fattades honom pengar eller också böjde han sig för den allmänna fördomen mot att sätta en flicka i internatskola – men hon undervisades hemma, hon talade flytande ryska, tyska och franska, var väl beläst i rysk och europeisk litteratur, älskade musik och spelade piano med känsla och talang. Bildad som hon var följde hon nyfiket det som skedde i världen och var villig att lära – som gift kvinna avlade hon lärarinneexamen och var alltså väl rustad för att fostra och bilda sina barn. Det fanns andra, ännu oupptäckta, intellektuella influenser som arbetade inom familjen Blank; när barnbarnen flyttade in i doktors hus några år efter hans död fann de en rik samling av radikal litteratur och filosofiska tidskrifter som någon anonym morbror lämnat efter sig. I varje fall var doktor Blanks hem i Kokusjkino en kulturell motpol till skräddare Uljanovs enkla boning i Astrachan. Ändå skulle dessa två, plebejen och den intellektuelle, mötas och förenas i sitt gemensamma barnbarn Lenin.

Uljanovs stannade inte länge i Penza. Ilja Nikolajevitj kunde inte försörja en familj på den knappa och osäkra inkomst som han hade där. Dvorjanskijinstitutet befann sig i ett tillstånd av yttersta förfall. Barnen var demoraliserade; dryckenskap förekom bland pojkar i de högre klasserna. De agades eller relegades eller bådadera. 1862 misslyckades hälften av eleverna vid examinationerna. En del lärare såg sig om efter anställningar på annat håll. Ilja Nikolajevitj fick en tjänst vid gymnasiet i Niznij-Novgorod, där en av hans tidigare lärare i Astrachan var rektor. 1863 flyttade familjen Uljanov. De fann Niznij-Novgorod vara en betydligt mer tilltalande plats än Penza. Med sin historiska roll som den ryska köpmannaklassens starkaste fäste, var det den minst kastbundna och mest civiliserade av städerna längs Volga med en egen teater, åtskilliga konserter och livaktiga litterära och diskuterande sällskap. Gymnasiet var en välorganiserad skola, bra utrustad och ekonomiskt stabil. Lärarna och deras familjer bodde relativt bekvämt i en flygel till skolbyggnaden. Uljanovs flyttade in i en fyrarums-lägenhet som uppläts åt dem. Ilja Nikolajevitj grep sig an undervisningen med sin vanliga iver och var dessutom ytterst aktiv också utanför gymnasiet. Han undervisade vid andra skolor i staden, tjänstgjorde vid rådet för en militärskola, deltog i lärarkonferenser i Moskva, besökte undervisningsmässor från vilka han kunde återvända hem entusiastisk över allt vad han hört

och sett och välförsedd med nya hjälpmedel och böcker. Han och hans hustru blev populära bland lärarna och grannarna, njöt av sällskapsliv och konstnärliga evenemang, av närheten till det ryska intellektuella livets centra. Liksom resten av den lokala intelligentsian läste och diskuterade man de stora tidskrifterna som varje månad publicerade de okuvliga idéerna från en Dobroljubov eller en Tjernijsjevskij och avsnitt ur Tolstojs ”Krig och Fred”. Inte att undra på, att de skulle komma att erinra sig Niznij med saknad.

Ett år efter deras ankomst föddes deras första dotter, Anna, och två år senare deras son Alexander. De stannade bara sex år i Niznij. Något plötsligt, medan Maria Alexandrovna väntade sitt tredje barn, flyttade de till ett nytt ställe – Simbirsk. Dit kom de i september 1869 och den 10 april 1870 föddes deras andre son. Han döptes i den lilla S:t Nicolajkyrkan och fick namnet Vladimir. Vissa författare anspelar på den symboliska innebörden i namnet – Vladimir – som betyder ”styr världen”, men den tanken föresvävade Lenins föräldrar lika litet som otaliga andra ryska föräldrar som valde detta namn till sina söner.

Till en början tycktes barnet utvecklas långsamt. Han hade ett stort och högt huvud, tjockt och rödligt. Men han tog snabbt igen långsamheten och som liten grabb var han synnerligen spänstig och vig, en stor spjuver, full av hyss och en vän av bråkiga lekar. Han lekte inte med leksaker, säger hans äldre syster, han slog sönder dem. Vid fem års ålder kunde han läsa och skriva. I ungefär fyra år undervisades han hemma av en församlingslärare till dess han vid nio års ålder var redo att börja i det lokala gymnasiet.

För Uljanovs var förflyttningen från Niznij-Novgorod till Simbirsk en verklig förlust i flera hänseenden. Ilja Nikolajevitj hade accepterat tjänsten som folkskoleinspektör i simbirsk-guvernamentet. Detta var en administrativ tjänst snarare än ett undervisningsarbete. Som en följd av den stora reformen, och genom den sociala moderniseringens början i Ryssland, hade regeringen föresatt sig att öka nätet av folkskolor och att ta dem ur det halvt illitterata prästerskapets grepp och lägga dem under zemstvos, adelns nyinrättade självstyrelseorgan. Ilja Nikolajevitj skulle leda omorganisationen i ett vidsträckt guvernement utan vägar och med närmare en miljon bönder utspridda över hundratals eller kanske tusentals byar och gårdar i etthundrasextiosex *volost* (distrikt). Där existerade ytterst få skolor på papperet och i verkligheten ändå färre. Barnen samlades i förfallna stugor för att undervisas av självlärda bybor eller försupna präster. Både bönder och adel misstrodde och motarbetade varje försök att sprida undervisning. Det nya arbetet kunde föra Ilja Nikolajevitj hemifrån för flera veckor eller månader, vilka han tillbringade ute på landsbygden, på färd genom värmeböljor eller snöstormar från *volost* till *volost*, för att skaffa fram pengar, på jakt efter folk som kunde skolas till lärare och i diskussioner med *muzjiks* för att förmå dem att överge sina fördomar mot att sända barnen till skolan. För en familjefar som inte längre var helt ung och vars hälsa var bräcklig och för en lärare som älskade att undervisa, var detta av allt att döma inget tillfredsställande arbete. Uljanovs liv blev inte rikare eller bekvämare i Simbirsk. Tvärtom.

Anna, den äldsta dottern, påminde sig senare att ”mamma upplevde förflyttningen från det livaktiga Niznij-Novgorod till denna eländiga och tysta håla, till en sämre bostad och en mindre civiliserad omgivning, men framför allt till den absoluta ensamheten, som väldigt plågsam ... Längre fram brukade hon berätta för oss hur trista hennes första år i Simbirsk var. Hennes enda vän var barnmorskan Ilina, som bodde i samma hus och bistod henne vid nedkomsten av alla de yngre barnen.” Nu fanns det visserligen någon liten kompensation för de trista bostadsförhållandena genom att Simbirsk låg vackert beläget vid ett högt strandparti utmed Volga, mitt i grönskande yppighet och blommande fält, fruktträdgårdar och skogar utmed en vidsträckt brant sluttning, från vars topp man hade en strålande utsikt över floden, som på våarna svämmade över långt in på de ändlösa gröna slätterna och ändå längre bort. Många författare alltifrån Pusjkin och Gontjarov till Trotskij har skildrat detta rika och färggranna landskap. Uljanovs bosatte sig i en mindre attraktiv del av staden. De hyrde en

liten våning vid Streletskajagatan vid den s. k. Gamla kronan, i utkanten av höjden, som var det mest omtyckta utflyktsmålet för de fattiga familjer som levde nere vid floden och klättrade dit upp och samlades där om söndagarna, då de lämnade massor av skräp efter sig som sopades runt av blåsten under resten av veckan. Huset vid Streletskajagatan, där Lenin föddes, låg mitt emot ett stort fängelse. Bakom gallren betraktade fångarna söndagsflanerarna.

Under loppet av de tre följande åren bytte familjen bostad flera gånger och nära tio år gick, innan Ilja Nikolajevitj fick råd att köpa ett någorlunda rymligt och bekvämt trähus med trädgård vid Moskvagatan, där familjen sedan bodde tills de lämnade Simbirsk.

Den ensamhet som Uljanovs levde i under sina första år i den stad, som efter Lenins död skulle komma att bära deras namn, berodde på att Simbirsk var en av de mest kastbundna av alla "adelns fästen" längs Volga. Nedärvda sociala skillnader upprätthölls obevekligt och stadens utseende återspeglade dem nogsamt. Längst nedanför branten, vid volgastranden, fanns de förslummade, tätbefolkade och illaluktande fattigkvarteren. Köpmännens hus låg högre upp på sluttningen. På toppen, vid den Nya kronan, avskärmade av parklandskap och bakom höga murar låg adelsgodsen. Åtskilda från dessa och förvisade till den Gamla kronan låg så de lägre tjänstemannakvarteren där Uljanovs bodde. Stånden och klasserna iakttog en komplicerad rangordning och i överensstämmelse med den placerade sig innehavarna av skilda grader och titlar efter rang till och med i religiösa processioner och vid gudstjänster. Simbirsk var inte lika gammal som de flesta andra volgastäderna – den hade grundats så sent som på 1600-talet – men dess *genius loci* var i högsta grad reaktionärt. Här fanns det bålverk mot vilket bonderevolten under Stenka Razins ledning bröt samman efter den imponerande och segerrika marschen längs Volga. Hundratals galgar hade då förmörkat branten ovan floden. När bönderna på nytt reste sig flera generationer senare under Pugatjov och ånyo drog fram genom landet, så vågade de inte gå mot Simbirsk.

Stadens mest kände son före Lenin var historikern Karamzin, en ytterst vältalig och chauvinistisk försvarare av tsarväldet och Gontjarov, författaren till "Oblomov", som också hade varit guvernörens sekreterare och distriktets censor. Som son till en förmögen köpman och som kvasiliberal konservativ avbildade Gontjarov den lokala noblessen i sin halvt nostalgiska och halvt satiriska roman "Obryv" (Branten). Men naturligtvis gjorde han provinsen odödlig i "Oblomov", för vilken simbirskguvernementet är vad La Mancha är för Don Quijote. I adelsmannen som långsamt slösar bort sitt liv, oförmögen att uppbåda energi ens för att ta sig ur sängen, har Gontjarov skapat en symbol för den moraliska sjukan, apatin och slöheten hos den ryske godsherren och i hela det gamla Ryssland. Den f. d. censorn från Simbirsk började alltså, paradoxalt nog, att utöva ett högst revolutionärt inflytande, eftersom hans Oblomov ropade efter en anti-Oblomov som borde komma för att ordentligt skaka Ryssland ur hennes halvslummer och passivitet. Denne anti-Oblomov hade just fötts i Oblomovs hemtrakt, men för oblomovkamännen, inklusive Gontjarov själv, var den gamla sociala ordningen alltjämt helig. Den skyddades och bevarades av guvernementets avlägsenhet från huvudstaden och genom sin isolering. Det dröjde nästan ända till slutet av århundradet innan Simbirsk fick telegraf, telefon eller järnvägsförbindelse med resten av världen.

Uljanovs passade inte riktigt in bland ortsbefolkningen. Ilja Nikolajevitj, en *mesjtjanin*, innehade ingen given plats i hierarkin, trots sin nya tjänst. Hans arbete var att meddela undervisning åt böndernas barn, men hade inte Oblomov varnat dem alla för att "läsning är skadligt för bonden. Lär honom att läsa och skriva och han kommer att sluta ploga." I andra guvernement fanns det godsägare som införde modernare metoder och investerade pengar i industrier som fordrade läskunniga arbetare. Men så var det inte i simbirskdistriktet. Här såg pamparna förmodligen fortfarande något osunt eller rent av farligt i den reform som hade fört Ilja Nikolajevitj till deras stad. Hans relativa fattigdom var uppenbar vid valet av en billig

hyreslägenhet i ett mindre förnämt kvarter, hans helt anspråkslösa uppträdande och, sist men inte minst, kalmuck-dragen i hans ansikte – allt detta talade mot honom.

Här var man ovan vid tartarer, kalmucker och tjuvasjer, trots att det fanns ett mindre antal, men deras plats var allra längst ner i den sociala pyramiden. Uljanovs försökte för sin del inte ens att besegra de hinder som skilde dem från det lokala umgänget. Ilja Nikolajevitj stod snart upp över öronen i arbete, på inspektionsresor ute på landsbygden och i full färd med att bese de potemkinskolor som stod upptagna i de officiella förteckningarna, men som ingenstans stod att finna. Han åhörde lektioner på de få platser där någon undervisning förekom och han gjorde upp undervisningsplaner. Han hade varken tid eller behov av att bekymra sig över bristen på social kontakt med invånarna i den Gamla eller den Nya kronan. Vi vet hur Maria Alexandrovna kände sig: att samspråka med barnmorskan som bodde granne räckte knappast för att upphäva ensamheten. Hon försökte komma över den så gott hon kunde och ägnade sig åt att sköta hemmet och uppfostra barnen. Familjen växte. Efter två år i Simbirsk föddes hennes fjärde barn, Olga. Och 1874 kom så hennes yngste son, Dimitrij. En bondflicka, Varvara Grigorevna, hjälpte henne att vårda barnen och blev så fäst vid familjen, att hon stannade där hela livet ut. En eller två gånger reste Uljanovs ner längs Volga till Astrachan för att visa upp barnen för deras kalmuckiska farmor och för fastrarna och farbror Vassilij. Men farmodern dog snart och så skedde en långsam brytning; besöken i Astrachan upphörde och barnen växte upp utan att lära känna sin släkt på fädernet.

Maria Alexandrovna föredrog att i stället resa med barnen till familjegodset i Kokusjkino, dit doktor Blanks döttrar, som alla var gifta med framgångsrika män, kom varje sommar tillsammans med sina makar och barn för att tillbringa långa och sköna semestrar – detta var Maria Alexandrovnas tillflyktsort undan Simbirsk. Ilja Nikolajevitj kände sig, trots sina känslor för sin mor, sin äldre bror och sina systrar, sannolikt också mer hemma bland hustruns släkt och vänner i Kokusjkino än bland de sina i Astrachans slumkvarter. Det kan kanske ha funnits ett drag av otacksamhet och snobberi i hans sätt att på det här viset bryta kontakten med sin enklare familj. Han kunde knappast rå för det. Hans egna intressen och smakriktningar, för att inte tala om hans hustrus ambitioner och hans egen önskan om att uppfostra barnen i en civiliserad omgivning ledde till att han uppträdde som han gjorde. Hans konsekventa väg upp i samhället satte sina spår i hans släktrationer.

Efter ett par års arbete i guvernementet belönades Ilja Nikolajevitj med S:t Vladimir-orden och fick ärftligt adelskap genom att han tilldelades titeln som ”verklig statsrådgivare”. Han befordrades också från posten som inspektor till direktör för folkskolorna. Hans nya status inom civilförvaltningen motsvarade generals rang. Han bar en blå, guldbroderad uniform och folk var tvungna att tilltala honom som *Vasje Prevoskjaditelstvo* – Ers Excellens.

Man kan fråga sig vad denne *mesjtjanin* ur folket hade gjort för att vinna sin officiella utmärkelse. Hur stod den i förhållande till hans inställning till det tsaristiska etablissemanget och hans politiska åskådning? Hur kam det att påverka hans barn? Fram till tidpunkten för adelsutnämningen, som kom när han var några och fyrtio, hade han aldrig visat någon böjelse att revoltera mot auktoriteterna. Han hade aldrig kommit i beröring med någon av de revolutionära eller radikal-liberala kretsar som fanns och utövade sitt inflytande på intelligentsian. Han var tsarens trogne tjänare och en hängiven grekisk-ordodox. Likt så många andra av enkelt ursprung som hade gått den långa vägen, trodde han att andra kunde ta sig upp samma väg och att den sociala ordningen, sådan den var, erbjöd tillräckligt med utrymme och möjligheter för de lägre klasserna att förbättra sin lott. Han misstrodde dem som helt och hållet avfärdade tsardömet och förespråkade omvälvande reformer eller revolution. Han var förvissad om att deras idéer och handlingar var hädiska, att det var en synd att vända sig mot staten och kyrkan och han kunde inte inse hur de förtryckta kunde vinna någonting genom olydnad eller uppror. Under hans unga år var minnena från undertryckandet av

dekabristupproret alltjämt levande och avskräckande. Sedan kom terrorn som krossade Petrasjevskijs krets och bröt ner en man av Dostojevskijs format. Efter 1848 kom de definitiva nederlagen för revolutionen över hela Europa, nederlag i vilka tsarens kosacker hade sin andel och vilka tycktes beröva radikalerna allt deras hopp. Under Nikolaj I:s senare år, medan Uljanov studerade vid universitetet i Kazan, antog spioneriet och förföljelsen av studenter och lärare sådana proportioner, att varje ansats till opposition och radikalism dog ut. Alla dessa erfarenheter kunde bara stärka Ilja Nikolajevitj Uljanov i vad som skulle kunna kallas uppkomlingens konservatism, en man som är på väg uppåt i karriären, som i större eller mindre utsträckning hyser en känsla av meningslöshet inför upproret, som bär på en viss tacksamhet gentemot samhället och som fruktar att på minsta vis riskera sina egna, hårt tillkämpade framgångar.

Ändå var Ilja Nikolajevitj inte okänslig för den förnedring i vilken de människor, vilka han själv tillhört, levde. Alla hans samtida beskriver honom som en mänsklig och varmhjärtad människa, som hela sitt liv tjänade folket i enlighet med sitt förnuft, idealistiskt och uppoffrande. Trots att han själv tagit sig upp för de sociala trappstegen i samhället, var han ingen karriärist. Han saknade varje spår av självgodhet. I sin guldbroderade uniform var Hans Excellens ändå lika lättillgänglig, blygsam och anspråkslös som förr. Han hade inte tagit sig fram i karriären genom att förhålla sig underdånig. Han var tsarens lojale tjänare av djup och ödmjuk övertygelse, som hörde samman med hans religiösa tro. Han trodde att han kunde förena arbetet för folket med sin ämbetsmannagärning eller att de två i själva verket var oskiljbara. Han visste mycket väl att Ryssland ropade på förändring. Han ansåg att de livegna skulle frigges, uppfostras och utbildas och att de skulle ges en möjlighet att njuta frukterna av sitt arbete. Och han hyste inga tvivel om att nationen i stort borde tillåtas att följa med tiden och att yttrandefrihet borde tillåtas. Han trodde på vetenskapens och teknologins frigörande krafter och trots att han var en hängiven medlem av kyrkan, hade han litet eller ingenting gemensamt med de slavofiler, som utövade den andliga kontrollen över de inhemska förindustriella levnadsmönstren i Ryssland. Men han väntade sig att förändringarna och reformerna skulle proklamerats ovanifrån, med tsarens hela auktoritet. Och när Alexander II upphävde livegenskapen, utan hänsyn till oppositionen från de mest reaktionära godsherrarna, och genomförde reformer inom administrationen, domstolsväsendet och undervisningen, så var detta för Ilja Nikolajevitj en ny och löftesrik ljusning.

Han instämde i den riksomfattande entusiasm som den stora reformen framkallade. Han var medveten om att tsarens liberalism föreföll somliga radikaler misstänkt, att de betraktade upphävelseakten som ett bedrägeri, att den berövade de frigivna deras jord och gjorde dem beroende av sina forna herrar på nytt. (Det var för att ha framfört den kritiken, som Tjernysjevskij två år senare sattes på Peter-Paulfästningen) Att förneka reformerna verkade inte övertygande på Ilja Nikolajevitj, som helhjärtat bejakade de framsteg som nationen till sist ändå tycktes vara på väg att göra.

När han så – med anledning av regeringens nya utbildningspolitik – erbjöds posten i Simbirsk, tvekade han inte ett ögonblick att byta det förhållandevis bekväma livet i Niznij mot det mödosamma arbete som väntade honom i det efterblivna och gudsförgätta guvernementet. Han såg som sitt livs uppgift att sprida bildning bland de nyss befriade livegna och deras barn och han gav sig in i detta med både kropp och själ. Detta var hans sätt att betala sin skuld till de fattiga och förtryckta. Som Kulturträger, som pionjär inom folkbildningen, var han övertygad om att endast undervisning skulle kunna råda bot på alla sjukdomar i det ryska samhället, inklusive de som skapats av den stora reformen. En Kulturträger kunde inte vara en revolutionär, eftersom folkbildningens skördar mognar långsamt. Ilja Nikolajevitj eftersträvade inte någon av de historiens genvägar som kom att locka hans barn och som hans son skulle komma att forcera med sådan kraft – han reste tålmodigt på leriga vägar och över

svårframkomliga fält i sitt guvernement, för att se vilken lovande bypojke som skulle kunna tas in till Simbirsk och utbildas till lärare, hur många barn i en eller flera ujezd som fortfarande drev omkring utan skolgång och var skolbyggnader kunde uppföras. Det mest angelägna fick komma först.

Det var vid ungefär den här tiden – 1873 för att vara exakt – som den stora *chozjdenje v narod* var under utveckling. Hundratals män och kvinnor ur intelligentsian ”gick ut bland folket” för att försöka öppna böndernas ögon för avigsidorna med upphävelseakten och få dem att inse att detta var nya former av underdånighet och förtryck. Dessa narodnikpropagandister koncentrerade sina försök särskilt till simbirskguvernementet. Den kringresande skolinspektorn måste ha stött på några av dem när han gjorde sina rundurer ute på landsbygden. Det var omöjligt att ta miste på dessa bildade män och kvinnor, som hade kommit hela vägen ifrån Petersburg och Moskva och som ivrigt sökte vinna bondens förtroende. I en bemärkelse gick hans och deras vägar parallella, eftersom också han hade ”gått ut bland folket”, men de rörde sig åt motsatt håll. Medan han hade gett sig ut bland folket i lugn och säker förlitan på tsarens auktoritet, så bekämpade de den auktoriteten desperat. För dem var han en föraktfull *tjinovnik* (ämbetsman) som hjälpte tsaren och godsägarna att hålla bönderna i förtryck. För honom var de en snabbt övergående våg, som hotade att störa lugnet på landsbygden, det lugn utan vilket hans undervisningsarbete inte kunde nå framgång. Mellan dessa, den trogne ämbetsmannen och den radikale narodnikern, låg det centrala dilemma som mer än en generation ryssar brottats med: frågan om reform ovanifrån eller revolution underifrån.

Ytligt sett var detta problem snart ur världen, när bönderna började jaga ut narodnikpropagandisterna ur byarna och överlämna dem åt gendarmerna. 1874, då Ilja Nikolajevitj adlades, hade narodnikernas första försök att ge sig ut bland folket brutit samman. Nästan samtliga deltagare satt i fängelset. Ilja Nikolajevitj kunde bara dra slutsatsen att hans tillvägagångssätt var det enda realistiska för att komma ut bland folket. Och på sätt och vis hade han rätt. Narodnikerna blev grymt besvikna, eftersom bönderna tog tsaren för den store befriaren. Och när de ”förnäma” revolutionärerna från städerna började egga upp dem mot tsaren, så misstänkte de dem för att vara agenter åt de forna ägarna av livegna och för att försöka så oenighet mellan folket och tronen. De illusioner som upphävelseakten hade invaggat bönderna i var inte lätta att utrota; de livegnas barnbarn skulle ännu hänge sig åt dem. Den stora reformen sköt upp det stora bondeupproret ytterligare ett halvt århundrade. Ur den synpunkten var inte Ilja Nikolajevitjs beslut att satsa allt på en reform ovanifrån utan ett visst mått av realism.

Att han inte ägnade sig åt en rutinmässig karriär och att han var intensivt sysselsatt med folkbildningen som en stor nationell fråga framgår av de vittnesbörd som skrevs av hans samtida långt innan revolutionen, dvs. långt innan Ilja Nikolajevitj började skärskådas i återskenet från sin sons berömmelse. När han dog ägnades han en hängiven hyllning i Simbirske Gubernske Vedomosti – Nyheter från simbirskguvernementet – för sin ”varma och allvarliga kärlek” till sina skolor och sin ”sant oförtröttliga och utomordentligt mångsidiga verksamhet”. ”Som det nu blev, så ankom det på Ilja Nikolajevitj ensam att bygga upp hela utbildningssystemet, att fastställa målen och syftena för undervisningen, att i detalj upprätta och utarbeta dess omfattning och innehåll, att planlägga programmet för år framåt, att välja läroböcker, att visa varenda lärare hur dessa skulle användas och hur de skulle bruka den ena eller andra undervisningsmetoden och på så sätt fick han själv undervisa lärarna ... Allt detta tvingades han utträta inte bara på ett enda ställe, inte ens inom ett enda distrikt, utan i hela simbirskguvernementet. På så sätt tog Ilja Nikolajevitjs oupphörliga resor på landsbygden sin början, vilka är ihågkomna i vårt guvernement ... Att hans ansträngningar var så ytterst framgångsrika berodde på ... hans förmåga att umgås med folk av de mest skilda slag, med olika utbildning, och på hans varmhjärtade och tilldragande personlighet.” Dödsrunan uppehöll sig vid den ”sällsynta uppmärksamhet och förståelse” med vilken direktören

behandlat sina underordnade, utan att ”någonsin påtvinga någon sin auktoritet”. Detta var inte bara författarens ”om de döda inte annat än gott”. 1894, åtta år efter Uljanovs död, då man inte gick helt säker när man talade väl om en man som var ihågkommen som fadern till en tsarmördare in spe, skrev en annan bildningsman, V. Nazarev, en serie artiklar om honom i samma tidning: ”Den nye inspektorn var helt enkelt ur stånd att känna någon tillfredsställelse vid en formalistisk inställning ... han var en ovanligt aktiv och företagsam pedagog ... Han brukade komma tillbaka till staden från sina resor runt hela guvernementet och omedelbart ringa på hos ordföranden och medlemmarna i skolrådet, ruska om dem, störa deras sinnesfrid med alarmerande rapporter och berätta att större delen av våra skolor existerade bara på papperet, att lärare och lärarinnor inte ens brydde sig om att notera närvaron i klassrummen, att deras elever varken kunde läsa eller skriva eller be de vanligaste bönerna. Det var helt omöjligt att avspisa denne rastlöse undervisningskämpe... han sysslade inte och ville heller inte syssla med något annat än de skolor i simbirskguvernementet som stod under hans uppsikt ... och han bar hela tyngden av detta otroliga arbete.”¹ Författaren påminner om hur Ilja Nikolajevitj från första början improviserade fram utbildningen av lärarna och hur han själv ledde kurserna, till dess han 1875 kunde öppna ett pedagogiskt institut i Simbirsk.

De studerande vid institutet, som mestadels var barn till bönder, kallades för ”uljanoviter” många år framåt. M. Superanskij, som författade en historik över utbildningen i den delen av Ryssland, skrev 1906, tjugo år efter Uljanovs död: ”Tack vare i första hand energin och den stora hängivenheten hos I. N. Uljanov ... var de lärare som fick sin utbildning vid dessa kurser våra främsta ...” Andra hågkomster tar fasta på Uljanovs enkelhet och demokratiska maner. Hans Excellens brukade oftast fara på sina inspektionsturer i en obekvä *britzska* eller i en bondkärra eller också åkte han tredjeklasskupé och drog en billig, grå rock över sin lysande uniform. Andra påminner sig hans intresse för och goda vilja gentemot de ickeryska minoriteterna. Han var den förste som upprättade skolor för tjuvasjernas och mordovernas barn och återigen var det han själv som utbildade deras lärare. En av dem blev senare direktör för tjuvasjernas lärarinstitut och förblev en nära vän till familjen Uljanov under hela sitt liv.

För sina barn var Ilja Nikolajevitj således ett uppbyggligt exempel på hur man skulle ”tjäna folket”. Han var också öppen mot dem, vänlig humoristisk, berättade historier och var gärna med och lekte. På grund av hans långa vistelser hemifrån blev inflytandet från hans hustru stadigare och kanske djupare. ”Hon ägde sina barns kärlek och hörsamhet”, säger hennes äldsta dotter, ”hon höjde aldrig rösten och tog nästan aldrig till bestraffningar”. Hon ägde de flesta av ”de tyska dygderna”: hon var renlig och ordentlig – en perfekt husmoder – flitig och ekonomisk. (Nadezjda Krupskaja, som stod Maria Alexandrovna nära, var övertygad om att det var från henne Lenin ärvt sin kapacitet som organisatör.) Som gift kvinna och mor avlade Maria Alexandrovna lärarexamen, men hon använde sina pedagogiska kunskaper enbart för sina egna barn genom att hjälpa dem med läxorna. Det var också från henne de fick sin färdighet i utländska språk – det fanns dagar då det var ”bara tyska” eller ”bara franska” som talades i familjen. (I Niznij hade hon och Ilja Nikolajevitj dessutom lärt sig engelska.) Hon undervisade dem också i musik – hon spelade piano mycket bra och Volodja var en riktigt duktig musikanter redan vid åtta års ålder. Uljanovs hade emellertid ingen känsla för konst och skulptur. De hade inga tavlor i sitt hem, delvis för att de inte hade råd med det, men huvudsakligen för att, som deras dotter vidhåller, deras känsla för bildkonsterna var outvecklad. Detta framgick också av det neutrala sätt på vilket de möblerade sitt hem, som hade en allvarlig och puritansk prägel.

¹ Av de 683 skolor som stod upptagna i dokumenten fanns endast 460 i verkligheten och 80 % av dem var helt värdelösa. *Voprosij Istorii*. Nr 6, 1967.

Denna likgiltighet för form och färg skulle återfinnas hos Lenin, som hyste det djupaste förakt för ett flärdfullt yttre – och detta kom att upphöjas till en typiskt revolutionär attityd. Lenin tycks från sina föräldrar ha erhållit alla de fördelar som, gynnsamma arvsanlag och god uppfostran kan medföra, och han var till och med i stånd att förvandla en nedärvd brist till en stor fördel.

”Vi var en vänlig och väl sammansvetsad familj”, säger en av Lenins systrar, och alla minneskildrare har bekräftat detta. Men naturligtvis var barnen medvetna om de uppenbara eller halvt fördolda skillnader i temperament och betraktelsesätt, som existerade mellan föräldrarna. Fadern var utåtriktad och översvallande, modern inåtvänd och reserverad. Han gick helt upp i sitt arbete, i guvernementet och det Ryssland han tjänade. Hon förblev tillbakadragen, utan några inre band som knöt henne till omgivningen. Först och främst var hon ingen grekisk-ortodox, även om hon emellanåt beskrev sig som sådan i officiella dokument och fastän hon följde sin make till kyrkan. Detta var det mesta hon kunde göra. Hon delade inte hans religiösa övertygelse, hon begick inte nattvarden eller fastade med honom. Hon var mer eller mindre likgiltig i religiösa ting – bara i yttersta trångmål kunde hon, efter att ha givit efter för sin förtvivlan eller påmint sig en vana från barndomen, falla på knä och be en viskande bön. Hennes kallsinnighet inför religionen härrörde ur skepticism snarare än känslolöshet och kanske också från en omedveten avsmak för riterna i den ortodoxa kyrkan. Barnen hörde aldrig föräldrarna diskutera dessa känsliga ting. Icke desto mindre fanns de outtalade meningsskiljaktigheterna där som en tunn spricka i familjens moraliska sammanhållning.

Genom att göra en parafra på Tolstoj, skulle man kunna säga att olyckliga barn är olyckliga var och en på sitt sätt, var och en lider av sina speciella olyckor, medan lyckliga barn nästan alltid är likadana. Volodjas barndom var så lycklig att den knappast behöver skildras i detalj, även om man bör komma ihåg detta faktum, eftersom det måste ha bidragit till den kommande revolutionärens karaktär, till hans självförtroende, hans inre balans och mogna personlighet. Ingen allvarlig chock eller häftig oro tycks ha drabbat honom före sexton års ålder. Värmen och ordningen i föräldrahemmet och barnens egen gemenskap – de var för närvarande sex stycken – bjöd skydd och omväxling, glädje, konkurrens och spänning. Den rödlätte, stovuxne och kraftige Volodja var det bråkigaste och mest upptågsrika av barnen – de kallade honom Kubysjkin – isterbuk, tjockis. Den som stod honom närmast var Olga, som bara var ett och ett halvt år yngre än han själv.

Han härjade och regerade med henne och lekte så bullersamt med henne, att de andra barnen inte kunde göra sina läxor. Syndaren stängdes in i faderns arbetsrum, där han fick sitta i ”svarta stolen” tills han var beredd att uppföra sig ordentligt. Han fortsatte att ha sönder sina leksaker, otålig att få se vad som fanns inuti dem och att få tillfredsställa sin destruktiva nyfikenhet. Han kunde vara hårdhänt, aggressiv och full av gyckel. Han kunde ljuga för att dölja ett dumt upptåg, men brukade komma på bättre tankar och medge vad han hade gjort. ”Överjaget” i pojken höll uppenbarligen hans olydnad i schack. En av hans favoritsysselsättningar var att sätta ut fågelfällor, men detta tog slut när en av hans rödhakesångare dog i buren. När det var fråga om indianer och vita, så var han alltid indianen, som de vita, dvs. de vuxna, förföljde mest våldsamt och som själv gav sig ut på stormiga jakter efter vilda djur. Han brukade komma tillbaka från dessa jaktlekter och stolt berätta om sina äventyr och förmå de yngre barnen att svära på att inte förråda honom för de vita. Helt oförskräckt sam han över de stridaste strömdragen i Volga eller Svijaga eller rodde ut i någon rutten eller sprucken eka – vid ett par tillfällen fick en *burlak*, en båtkarl, hala upp honom ur vattnet. Han begav sig utan rädsla in på ”ställen där det spökade”, som andra barn undvek eller också kunde han smyga sig på de vuxna när de gick ute på kvällspromenad i skogsmörkret. Men framför allt var han mån om att konkurrera med Sasja som var fyra år äldre. I denna tävlan låg någonting

av den spänning mellan den äldre och yngre brodern, som en psykolog av Adlers skola skulle anse viktig för hela karaktärsdaningen. Denna rivalitet, med dess ofrånkomliga besvikelser, provocerade mer än något annat fram hans aggressivitet och hans sarkasmer. Först senare, under ungdomsåren, kom avundsjukan att ge plats för en uppbygglig konkurrens.

Vid nio års ålder började Volodja i det lokala gymnasiet, där rektorn – en av historiens nycker – var Fjodor Michajlovitj Kerenskij, fadern till Alexander Kerenskij, vars regering skulle komma att störtas av Lenins parti 1917.² I motsats till vad de officiella sovjetbiografierna har att säga om detta, så utövade familjeöverhuvudet Kerenskij ett ganska starkt inflytande på Vladimir, betydligt starkare än på Alexander som också var hans elev. Precis som Ilja Nikolajevitj var också Fjodor Kerenskij en tämligen konservativ liberal. Med åren blev de två nära vänner och detta blev av viss betydelse för Lenins tidigaste framgångar.³

Volodja skötte sig mycket bra i skolan – från första till sista klass var han bäst. Hans skolkamrater kunde senare påminna sig att han var ytterst uppmärksam, lugn och ordentlig under lektionerna och den mest uppsluppne och högljudde av dem alla under rasterna. Han inhämtade kunskaperna utan ansträngning och föredrog sina läxor säkert, utan att staka sig. ”När Volodja kom hem”, berättar hans syster, ”så brukade han berätta för pappa vad som hänt i skolan och hur han hade svarat på frågorna. Eftersom det mestadels handlade om korrekta svar och goda vitsord, så brukade Volodja rusa upp ... ut genom hallen . . . oavbrutet hojtande: fem i grekiska, fem i tyska. Jag ser fortfarande scenen framför mig. Jag sitter i pappas arbetsrum och lägger märke till det nöjda leende som pappa och mamma utbyter medan deras ögon följer den knubbiga lilla figuren i uniform, med det röda håret som sticker ut under skolmössan ... i latin fem, i algebra fem ... Under de åren kunde pappa säga till mamma att allting föreföll Volodja så lätt att han aldrig skulle lära sig vad det innebar att arbeta ... Hans farhågor visade sig vara obefogade ...”

Senare blev Volodja själv, berättar hans syster medveten om riskerna med alltför lättvunna framgångar och han började att tvinga sig själv till arbete. Här började hans rivalitet med Sasja, som var ytterst flitig, att ge goda resultat. Sasja kunde stanna inne på sitt rum i timmar antingen för att läsa eller bedriva kemiska experiment. Kemin tilltalade inte Volodja, men han stannade också inne på sitt rum och läste böcker med en allt större aptit. Konkurrensen började även sätta sina spår i hans karaktär. Han försökte tillägna sig något av Sasjas reserverade hållning och diskretion, hans taktkänsla och konsten att behärska sitt eget hetsiga humör. Men om idealet – ”att vara som Sasja” – föreföll ouppnåeligt, så blev Volodja i alla fall mindre bråkig, mindre ironisk och mer mottaglig för sådana egenskaper som kunde vara värda att ta efter. Han skötte sig bra i skolan och var ofta villig att hjälpa mindre framgångsrika kamrater. Han brukade ofta komma till klassrummet omkring en halvtimme innan lektionerna startade och kunde då agera skollärare framför svarta tavlan. Helt osjälviskt så tyckte han om att lära ut vad han kunde. Hans kusin, Veretennikov, erinrar sig att Volodja vid ett tillfälle när han var på sitt satiriska humör och bragte en enkel och blyg pojke till tårar med sina skämt blev förkrossad och gjorde sitt bästa för att lugna och trösta sitt offer. Trots all sin vänlighet och öppenhet hade Volodja emellertid inga nära vänner bland sina klasskamrater – kanske hans ovanliga begåvning eller hans skarpa ögon och tunga höll dem på avstånd.

Ynglingen blev ”skolans stolthet”, han visade en speciell förkärlek för humaniora, i synnerhet för latin och rysk litteratur, där den högre undervisningen sköttes av rektorn själv. Kerenskij

² Alexander Kerenskij föddes 1881, när Lenin gick i andra klassen i gymnasiet. De svaga hågkomster av Volodja, som han lämnar i sina memoarer från 1966, är desto mer osannolika som Uljanovs lämnade Simbirsk när den unge Kerenskij inte var mer än sex år gammal.

³ I gymnasiet kom majoriteten av barnen från adeln eller ämbetsmannakåren. Bara en tredjedel kom från medelklasshem. Som lärare var Ilja Nikolajevitj befriad från avgift för sina söners skolgång. Den årliga avgiften uppgick till trettio rubel.

var en entusiasmerande lärare, som lade stor vikt vid klarhet och konkretion i framställningen. Han var också i stånd att ingjuta en verklig kärlek till sina ämnen hos sin bästa elev. Hans favoritmaxim vid uppsatsskrivning var *non multa sed multum* eller ”var knapp i ordvalet men vidsträckt i tanken”. När han läste Volodjas uppsatser högt i klassrummet berömde han honom för det exemplariska sättet att tillämpa den principen. Latin var Volodjas stora passion. Han översatte de svåraste texter direkt från bladet. Han fördjupade sig i de latinska klassikerna och Cicero var hans favoritförfattare. Kerenskij var faktiskt så stolt över sin elev att han talade om honom med Ilja Nikolajevitj när helst de möttes. Han hyste inga tvivel om att Volodja skulle bli ett verkligt snille inom de klassiska språken. Fastän hans förväntningar inte kom att bli uppfyllda så hjälpte den välvillige rektorn säkert till när det gällde att forma den kommande publicisten. (Lenin själv kunde säga till sin hustru att latin var en av dessa ”farliga böjelser” som han måste komma över för att kunna genomföra sin revolutionära gärning – de andra var musik och schack.) Hans litterära intressen stimulerades i familjekretsen, där alla deklamerade. Pusjkin eller Lermontov eller Nekrasov eller, ibland, Goethe eller Shakespeare. Ofta samlades de alla för att lyssna när en av dem läste högt ur Gogol, Tolstoj eller Turgenjev. Människorna i deras romaner förblev levande i Volodjas fantasi som symboler för skilda aspekter av den ryska verkligheten – kanske ingen var det i större utsträckning än Oblomov.

Till sitt sextonde år var Volodja religiös, om än inte på sin faders intensiva och passionerade vis. Men han tog sin grekisk-ortodoxa tro och sina kyrkobesök för givna, som en del av ett etablerat levnadsmönster. Ännu visade han ingen benägenhet att ifrågasätta de socio-politiska förhållandena eller de moraliska värden som samhället accepterade. Helt säkert avskydde han, lika mycket som alla Uljanovs, det kastbundna system som den stora reformen undergrävde men inte förstörde. Men Uljanovs lyckades på något vis att leva utanför systemet och strunta i det i tron på att det ändå höll på att tyna bort. Inget hos den lysande skoleleven förebådade en revolutionär. Det fanns inte ens en antydning av upproriskhet hos honom, inte en gnista av den oppositionslusta eller ett spår av den ”missanpassning”, som kännetecknat ungdomen för så många av de män som senare i livet slog sig till ro tämligen nöjda med sin borgerliga respektabilitet. Han växte upp i en nästan perfekt harmoni med sin omgivning. Hans anförvanter och skolkamrater, av vilka somliga senare försökte att antedatera hans revolutionära utveckling, kunde inte erinra sig ett enda fall av olydnad i skolan – han hade en mindre munhuggning med en lärare som han inte gillade och som utsatte en oskyldig pojke för en orättvis behandling. När Ilja Nikolajevitj emellertid invände mot detta, lovade Volodja att inte låta sig inblandas i sådana intermezzon i fortsättningen – och han höll sitt löfte. Det är inte att undra på att hans rektor en dag kunde vittna om att hans disciplin och politiska lojalitet var minst lika exemplariska som hans kunskapsmässiga prestationer.

Ändå kunde Volodja inte vara omedveten om det grymma politiska drama som utspelades under dessa år. Han var elva år när Alexander II föll offer för ett bombattentat. Gudstjänster hölls i skolan och i kyrkorna. Predikanter och talare fördömde tsarmördarna och bedyrade sin lojalitet gentemot dynastin. Ilja Nikolajevitj var mycket upprörd. Hans barn erinrade sig i vilken tankfull och dyster sinnesstämning han mottog nyheten om mordet. Han drog på sig sin uniform och gick ut för att närvara vid en mässa i katedralen, kom så hem och talade till familjen i djup och bitter vrede över tsarens mördare. De var, sade han, oansvariga kriminella som bragte katastrofen över Ryssland. Han talade inte bara som, en lojal ämbetsman som kränktes av upproriskheten. Han hade vuxit upp i det ohjälpliga mörkret under Nikolaj I, och Alexander II innebar för honom en stor epok fylld av löften. Liksom för nästan varje liberal var för honom Alexander först och främst Befriaren. Nu var han fylld av föraningar om den reaktion som tvunget skulle komma att sätta in, en reaktion som skulle knyta an till traditionerna från Nikolaj I och som skulle omintetgöra reformerna och framstegen under sextio- och sjuttiotalen. Detta var, förefaller det, det enda tillfälle när Ilja Nikolajevitj öppet

och oförblommerat uttalade sina politiska åsikter – vanligtvis undvek han sådant och lät bara undslippa sig antydningar och anspelningar, eftersom han var mycket försiktig med att väcka något intresse för politik hos sina barn.

De två äldsta Anna och Alexander, lyssnade och behöll sina tankar för sig själv. Inte för att de redan sympatiserade med revolutionärerna, men för att faderns öppet uttalade indignation och vrede lämnade dem oberörda. Orolig över deras brist på gensvar, försjönk Ilja Nikolajevitj i en fundersam tystnad. Volodja hade knappast några egna tankar om saken, men för första gången blev han dunkelt medveten om betydelsen av de konflikter som skakade tronen och landet.

Blixten som hade träffat tsaren hade slungats från en klar himmel. 1866, sedan Ilja Nikolajevitj hade lämnat Dvorjanskijinstitutet i Penza, hade en före detta elev vid skolan, Dmitri Karakosov, gjort ett attentatsförsök. Senare, samma år Lenin föddes, var landet i fullt uppror över affären Netjajev. Åtta år senare sköt Vera Zasulitj general Trepov, guvernören i S:t Petersburg. Dessa skott gav eko också i det fjärran Simbirsk. Folk viskade om de politiska fångar som hade förts till staden och vistades någonstans nedåt floden. Det var som om Mark Volochov, den revolutionära typ som Gontjarov karikerade i "Obryv", eller hans ättlingar, hade kommit till liv och slagit sig ner i grannskapet. Inte ens gymnasiet hade gått helt fritt från smittan. Mot slutet av sjuttioalet dök där upp en lärare, en revolutionär, en kollega till den unge Plechanov, som påstods ha bildat illegala sammanslutningar bland sina elever. Men han blev snart avskedad. Sedan dess såg Kerenskij ängsligt till att elever och kollegium förblev lojala.

Uljanov gjorde vad han kunde för att skydda sina barn från all kontakt med radikala idéer. Han var helt framgångsrik vad Volodja beträffade, men han misslyckades med att "skydda" de äldre, i synnerhet Sasja som slutade att be, som vägrade att gå i kyrkan och som i pauserna mellan sina vetenskapliga experiment funderade över Pisarevs, Dobroljubovs och Tjernysjevskijs skrifter.

"När vi gick i de högre klasserna", skriver Anna, "läste jag tillsammans med Sasja alla Pisarevs arbeten från pärm till pärm. De hade ett starkt inflytande på oss. De böckerna var förbjudna på biblioteken, men vi lånade dem från bekanta, en doktor som hade en fullständig utgåva av dem. De var de första förbjudna böcker som vi läste. Vi var så upptagna av dem, att när vi avslutat den sista volymen var vi djupt bedrövade över att behöva skiljas från vår älskade författare. Vi promenerade i trädgården och Sasja talade med mig om Pisarevs öde, att han drunknat – det sades att gendarmerna, som följde och bevakade honom, såg honom försvinna i vågorna, men att de avsiktligt undlät att skaffa hjälp och lät honom dö. Jag blev djupt skakad ... Sasja, som gick bredvid mig, återföll i sin vanliga tystnad, det var bara hans koncentrerade och mörka ansiktsuttryck som avslöjade hur starka också hans känslor var."

Vid det laget hade Sasja och Anna blivit ateister, men de varken inlät sig på dispyter med sina föräldrar eller försökte influera sina bröder. Skillnaden i ålder – Sasja var fyra och Anna sex år äldre än Volodja – kan till en del förklara deras beteende. Som Trotskij riktigt påpekar, så formades Sasja och Anna av den relativt liberala atmosfären under sjuttioalet, när vuxna talade mer fritt om politik. Under åttiotalet skyggade föräldrarna för farliga ämnen och följaktligen växte de yngre barnen upp i en större omedvetenhet om dem. Sasja var i alla händelser tidig i sin politiska utveckling. Volodja var det inte. Vid den här tiden och för några år framåt tillhörde Sasja dock inte någon radikal krets eller visade något intresse för underjordiskt politiserande. Han hade beslutat sig för att ägna sig åt vetenskap – och hans tankar och ambitioner kretsade kring detta. 1883 fick han sin examen med toppbetyg och guldmedalj – också han hade varit den främste i sin klass trots att hans begåvning varit mindre iögonfallande än Volodjas. Hans föräldrar tycktes inte ha någon anledning att oro sig över

hans framtid. Ändå var Ilja Nikolajevitj bekymrad. Instinktivt kände han den uppdrivna moraliska spänning som existerade inom pojken och dess farliga utvecklingsmöjligheter. När Sasja så i september for hemifrån för att börja vid universitetet i S:t Petersburg, bönföll honom Ilja Nikolajevitj att ”ta vara på sig själv” och undvika varje inblandning i politik. Sasja lovade att göra detta och han menade också att hålla sitt ord. Han var entusiastisk vid tanken på att få studera för Mendelejev, vars periodiska system just hade revolutionerat kemin. De underjordiska aktiviteterna utövade vid den här tiden i varje fall ingen särskilt stark dragkraft. Narodnaja Volja, som uttömt sina krafter i terroristaktionen 1881, hade upphört att existera och försöken att återuppliva den var förgäves. De som hade försökt, Vera Figner och Lopatin, hade just blivit arresterade.

Men det första brev som Sasja sände hem den 27 september innehöll ett omen. Han hade anlänt till Petersburg strax efter Turgenjeps död. Stoftet hade just hämtats från Frankrike och stadens intelligentsia förberedde sig att ge författaren en sista hyllning. ”I dag var Turgenjeps begravning”, berättade Sasja för sina föräldrar, ”vi gick med Anna och såg processionen. En massa kransar och människor och kistan under en gyllene baldakin, täckt av blommor och girlander. Men det var omöjligt att komma in på kyrkogården [eftersom polisen hindrade tillträde]. De som var där sade, att bara fyra tal hölls vid graven [talarna var: rektorn för Petersburgs universitet, en liberal-konservativ professor från Moskva och två relativt obetydliga skriftställare]. Ingen annan tilläts att tala.” Sasja berättade om händelserna helt kort, på sista sidan i sitt brev, efter att han i detalj skildrat hur han hade inrättat sig i Petersburg, vilket rum han hade fått och vilken hyra han hade, var han åt och hur många kopek varje målt kostade. Han uttryckte ingen åsikt om vad som hade hänt vid begravningen. Ändå fanns där en lakonisk mening – ”ingen annan tilläts att tala” – som var klart känsloladdad.

Turgenjev hade varit Uljanovs favoritförfattare. Hans romaner hade ofta lästs högt när familjen samlades. Alla uppskattade hans berättarkonst och hans stil. Det var bara naturligt att Anna och Sasja närvor vid Turgenjeps begravning – det fanns inte ett spår av ”underjordisk verksamhet” i detta – Ilja Nikolajevitj kunde mycket väl ha följt sina barn till Volkovokyrkogården om han hade varit i S:t Petersburg. Man måste komma ihåg att Turgenjev inte hade varit någon revolutionär – hade han inte sagt, att Venus Milo väckte färre tvivel hos honom än den franska revolutionens principer? Som liberal hade han grälat med radikalerna. Hur kom det sig då, måste Sasja och Anna ha undrat, att regeringen hade blivit så skrämmd av de hyllningar som gavs honom och varför hade den uppträtt med en sådan dumhet och illvilja? Den frågan skulle dyka upp igen under de kommande månaderna vid liknande tillfällen och fordra ett svar och stimulera Sasja till handling. Låt oss bara i förbigående notera att det var på Volkovokyrkogården som polisen hade stoppat massan som följde Turgenjev till graven. Var det något av ett illavarslande förebud i detta? Tre år senare var det liknande händelser på samma kyrkogård som kom att ge Sasja den slutliga impulsen till hans korta och tragiska kamp som, revolutionär. Ännu hade dock händelsen den 27 september inte fått några följder. Sasja gick helt upp i sina akademiska studier. I sina brev hem uttryckte han sin tillfredsställelse över sina lärare, som han upplevde som inspirerande föreläsare, och med universitetets välutrustade laboratorier och välfyllda bibliotek. Hans vetenskapliga intressen vidgades till att omfatta zoologi och biologi lika väl som kemi. Han skrev sällan hem och hans brev var ytterst korta och ”torra” – han skildrade mest de yttre omständigheterna i sitt vardagliga liv – och det var omöjligt att sluta sig till hans känslor. Hans tystlåtna kärlek avslöjade sig bara i några få detaljer. Han skickade hem tidskrifter som intresserade Ilja Nikolajevitj, gick och letade i boklådorna för att få fatt i noter Olga ville ha eller billiga utgåvor av Tolstojs verk och han försåg regelbundet Volodja med böcker som kunde vara nyttiga för honom. ”Jag skickar pappa pamfletten om ‘Matematiska sofismer’ som han ville ha. Jag tror det vore bra om Volodja försökte lösa dessa sofismer själv. Fick han den tyska översättningen som jag skickade honom?”

Det var helt uppenbart att han förde en stilla tillvaro. ”Jag är vid god hälsa”, lyder ett typiskt utdrag från ett av hans brev. ”Jag lever som förut, arbetar i laboratoriet till klockan sex. Kvällarna tillbringas jag mestadels hemma.” Han hade knappast några vänner – Anna, som också studerade i Petersburg, var hans närmaste sällskap, men inte ens inför henne öppnade han sig. Han värnade ängsligt om sitt privatliv på ett sätt som var ytterst ovanligt för en rysk student. Visserligen tillhörde han en zemljatjestvo, ett slags brödrasällskap av studenter som kom från samma provins (eller stad). Han valdes också till rådet för dessa sällskap, som var de enda studentsammanslutningar som regeringen fortfarande tillät. Utan tvivel existerade det under skydd av dessa i huvudsak opolitiska sammanslutningar för ömsesidigt stöd och råd några få, halvt underjordiska debattcirkel. Sasja höll sig undan dessa och talade ringaktande om deras ”oupphörliga, tomma pladderande”. Hans tillbakadragenhet och otillgängliga attityd hade ännu så länge inget gemensamt med den slutenhet som kännetecknar en underjordisk revolutionär. Det bara passade hans stränga, asketiska karaktär och hans koncentration på sina studier. Han nekade sig själv de enklaste nöjen och eftersom, han åt alla sina mål på studentkantin, förbrukade han bara en del av det underhåll som han får betalade honom. När han kom hem lämnade han stillsamt tillbaka de rubler som han hade lyckats spara. Under ferierna i Kokusjkino brukade han stänga in sig i ett oanvänt, förfallet kök, som han hade gjort om till laboratorium. Föräldrarna oroade sig över hans hälsa, eftersom han såg blek och svag ut och de försökte få honom att komma ut ur ångorna i ”laboratoriet” för att ta del i utomhuslekarna och promenaderna utåt landet. Ilja Nikolajevitj tyckte om att retas med honom som ”vår filosof” eller ”vår uppfinnare”. Sasja kom ibland motvilligt med, men återvände snart till sina experiment.

Hittills tycktes risken för att Sasja skulle bli upprorisk mot överheten och därmed bringa sig själv och familjen i svårigheter vara obefintlig, men i stället drabbades Ilja Nikolajevitj av en politisk motgång. Någon gång under 1884 informerades han av utbildningsministeriet att han året därpå måste frånträda sin post. Själv var han som liberal till hälften i onåd och hans verksamhet i guvernementet var hotad.⁴ Han var bara femtiotre år gammal och han väntade sig att förbli aktiv till sextio års ålder. Men ministeriet stod i begrepp att sätta stopp för den halvliberala utbildningspolitik som hade inletts under Alexander II. Den nye tsaren hade fastslagit att barnen ur de lägre klasserna erhöll mer undervisning än som var bra för överheten. Han ville inte ha några fler folkskolor upprättade i landet. Ansvaret för de existerande skolorna skulle överflyttas från de relativt upplysta zemstvos till församlingarna och prästerna, som hade haft översynen över den elementära utbildningen före reformerna på 1860-talet. Undervisningsprogrammen skulle skäras ned drastiskt, så att skolorna inte kunde ingjuta någon överdriven förmåga att tänka hos böndernas barn. Denna motreform var en väsentlig beståndsdel i den allmänna reaktionen mot den halvliberala eran. De feodala och mest bakåtsträvande medlemmarna av den jordägande aristokratin gjorde ett beslutsamt försök att återvinna absolut dominans över bönderna och att utplåna den europeiska andan, dvs. de borgerliga framsteg som skett inom stat och samhälle på olika håll utomlands under nära ett kvarts århundrade. De hade funnit en allierad i den nye tsaren, som lätt lät sig övertygas om att Alexander II hade fallit offer för sin egen liberalism, och de drev honom att själv ta revansch för den förödmjukelse som dynastin lidit och att regera med järnhand. Tsarens främste rådgivare, J. P. Pobedonostsev, som också var prokurator vid den heliga synoden, utropade vid ministerrådet: ”Detta kan vara *finis Russiae* ... Det är somliga som vill att vi skall införa en konstitution ... en osanning som ... vilket Västeuropa visar oss, är varje

⁴ Minnestecknarna av familjen Uljanov hävdar att ”när Ilja Nikolajevitj hade tjugofem år i tjänsten bakom sig, så beviljade ministeriet honom inte mer än ett år till, medan majoriteten av höga tjänstemän vanligtvis fick fem år”. Ändå var det år 1884 inte tjugofem tjänsteår för Ilja Nikolajevitjs del. Nästan trettio år hade förflutit sedan han börjat undervisa vid privatskolan i Penza och något mer än tjuugo sedan han flyttade till Kazan, men bara femton sedan han börjat i regeringens tjänst i Simbirsk.

lögnens redskap ... [detta skulle vara] vårt misstag och vårt fördärv ... Ryssland har blivit starkt tack vare självhärskardömet ... och de föreslår att vi skall upprätta en pratklubb i stil med den franska nationalförsamlingen. Redan nu lider vi av att ha för många pratklubbar, vilka bara står under inflytande av skamlösa och värdelösa tidskrifter, som inflammerar folkströmningen.” *Zemstvos* och kommunalförsamlingar, som leddes av ”omoraliska och tygellösa personer” var sådana ”pratklubbar”, det gällde också domstolarna – advokaternas pratklubbar – och det var tack vare dem, som, de mest förskräckliga brott förblev ostraffade. Och nu hade man skänkt frihet åt pressen, den mest fasansfulla av alla ”pratklubbar”. ”Och den stora och heliga tanken om böndernas frigörelse – vad har den fört till? ... bönderna har fått sin frihet, men ingen egentlig överhet har satts att vaka över dem. Ändå kan inte den stora massan av okunniga leva utan en sådan auktoritet.”

Naturligtvis var det för sent att till fullo återinföra livegenskapen, eftersom detta var oförenligt med den kapitalistiska ekonomins utveckling. Och riskerna för ett bondekrig var för stora. En viss återgång till livegenskapen ägde emellertid rum. Bönderna bands till sina arbeten och godsägarna hade återigen rätt att pryglade dem om de så önskade. ”Pratklubbarna” tystades. Tsarens guvernörer och polisen återvann kontrollen över domstolsväsendet. Universiteten berövades allt självstyre. Hädanefter var det ministeriet som utnämnde rektorer och professorer. Studentorganisationerna, också vänskapsföreningar som *zemljatjestvos*, förbjöds. ”Underjordisk” litteratur, verk av också mildt liberala författare – ryska och västeuropeiska – avlägsnades från biblioteken. De skadliga idéer som jäste och långsamt höll på att omvandla Ryssland skulle nu omintetgöras. Intelligentsian skulle utan protester böja sig för självhärskardömet, kyrkan den storryska chauvinismen och panslavismen.

Alla de förhoppningar på vilka Ilja Nikolajevitj hade grundat sitt liv och arbete hade sålunda skingrats. Hans övertygelse om att han kunde ”lojalt tjäna tsaren och folket” hade visat sig vara ett patetiskt misstag. Det var tio år sedan narodnikernas misslyckande att väcka bönderna hade stärkt honom i hans tro på att hans sätt att ”gå ut till folket” med tsarens auktoritet bakom sig var den enda förnuftiga vägen. Nu var han mycket grundligare besegrad än de någonsin varit, eftersom de åtminstone hade handlat som tidiga revolutionärer, vars misslyckanden inspirerade deras efterföljare till andra metoder i den revolutionära kampen, medan han, den liberal-konservative civile ämbetsmannen, hade hamnat i en återvändsgränd. Ilja Nikolajevitj var kanske inte riktigt medveten om detta, men han kände det långt in i mörket. Förmodligen förebrådde han alltjämt revolutionärerna för att ha provocerat fram, den nuvarande reaktionen – han insåg inte att de representerade ett historiskt skeende som översteg deras förmåga – men inte ens deras ”överdrifter” kunde i hans ögon rättfärdiga en återgång till ett så grymt, ont och barbariskt förtryck och han kunde inte försona sig med det. Han var själv alltför djupt sårad för detta. Under sina femton år i Simbirsk hade han grundat fyrahundra femtio nya skolor och antalet elever i guvernementet hade fördubblats. Och nu tvingades han inse att hans arbete, i vilket han hade lagt ner själ och hjärta, inte var önskvärt och att han inte längre skulle ha något att göra med sina skolor. Han hade naturligtvis också personliga skäl att vara bekymrad. Utsikten att bli överksam skrämde honom och han oroade sig för sin familjs trygghet –han hade inga finansiella resurser och hans pension skulle komma att vara helt otillräcklig. Visserligen höll hans vänner fortfarande på att försöka övertala ministeriet att låta honom kvarstå i sitt ämbete, men det tog ministern ett år att bestämma sig och för Ilja Nikolajevitj var detta ett år av anspänning och förödmjukelse. När ett gynnsamt beslut kom till sist – under vissa betingelser bekräftade ministern hans förordnande i ytterligare fem år – var Ilja Nikolajevitj redan en bruten man. Och ministerns beslut erbjöd honom i alla händelser bara en ringa tröst. Det var en lika stor förödmjukelse för honom att fortsätta arbeta under de nya villkoren som det var att bli avskedad. Regeringspolitiken

lämnade inget utrymme för den liberale folkbildaren och allt han nu kunde göra var att maktlös sitta och betrakta hur obskurantismen slukade de skolor som var hans skapelser.

Ilja Nikolajevitj försökte dölja sina känslor inför barnen. ”Först senare förstod jag”, skriver Anna, ”vilken stor oro allt detta betydde för far och hur det påskyndade hans död.” Hon beskriver hur hon år 1885 reste från S:t Petersburg för att fira jul hemma och kom till Sijzran, den sista järnvägsstationen på vägen till Simbirsk och där mötte sin far, som red hemåt från vad som skulle komma att bli hans sista inspektion ute i guvernementet. I hennes skildring påminner han nästan något om Don Quijote, som red hem för sista gången, besegrad och klarsynt efter alla sina strider och färder. Det fanns inte ett spår kvar av hans temperamentsfullhet och optimism. ”Jag minns att jag meddetsamma slogs av intrycket av att far hade åldrats och att han var mycket svagare än i höstas – detta var mindre än en månad före hans död. Jag minns också att han var märkvärdigt nedstämd. Missmodigt berättade han för mig, att regeringen nu föredrog att bygga enbart kyrkor och församlingsskolor och att ersätta zemstvosskolorna med dem. Det betydde att hela hans livsverk utplånades.” Sammanbrottet för alla hans förhoppningar framstod ändå tydligare för Ilja Nikolajevitj genom Sasjas brev, där han skildrade hur ett järngrepp slöts om universiteten. Sedan *zempljatjestvos* hade förbjudits, hotades studenter med avstängning från universitetet för att de hade tillhört dem. Sasja visste att han far var bekymrad, i synnerhet som tidningarna rapporterade om stridigheter i Kiev och Moskva, där studenterna protesterade mot de nya reglerna och föreskrifterna. Han skyndade sig att lugna Ilja Nikolajevitj: ”Du är förmodligen orolig när du läser om studenterna vid universiteten i Kiev och Moskva. Här är läget ännu lugnt ...” Men också de orden var förebådande, de antydde att stridigheter kunde blossa upp också i S:t Petersburg. Då och då rapporterade Sasja helt kort om avskedanden och uppsägningar av professorer och föreläsare, som misstänktes för att ogilla Pobedonostsevs idéer, i synnerhet den officiella panslavismen. En av dem var F. M. Dimitrjev, lärare i rysk rättshistoria, som hade varit kollega till, och förefaller det, vän med Ilja Nikolajevitj i Simbirsk. Sasja tog alltså ”vara på sig själv” och uttalade ingen egen åsikt, utom att han emellanåt kunde skriva att en eller annan avskedad person var ”en verkligt bra professor”. I all sin begränsning, var sådana uttalanden delar i ett meningsutbyte mellan far och son, och det skedde i form av antydningar och råd. Sasjas åsikter var fortfarande långt ifrån utkristalliserade, ändå visade varje brev från honom att han ställde sig på samma sida som de, vilka var i konflikt med överheten. Ilja Nikolajevitj kunde bara vagt gissa sig till i vilken riktning hans sons tankar och känslor gick och han hade inga argument kvar för att hejda den utvecklingen.

Det var i denna dystra sinnesstämning som Ilja Nikolajevitj tillbringade de sista veckorna och dagarna av sitt liv. För honom var slutet av december och hela januari som vanligt fyllda av hektiskt arbete för att förbereda årsredogörelserna. En kollega, V. Nazarev, erinrar sig att ”i början av januari 1886 arbetade han från morgon till kväll på sina svåra rapporter” och ”den 12 januari kl 3 på eftermiddagen lade han mot sin vilja ned pennan ...”

Han hade redan känt sig dålig några dagar. Ingen misstänkte emellertid att detta var något annat än en tillfällig opasslighet. ”Tillräcklig omsorg ägnades inte åt hans sjukdom. Far var på benen och fortsatte att arbeta och fick besök av sina medarbetare – andra skolinspektörer. Den 12 januari kunde han knappast sova alls. Jag satt bredvid honom och han bad mig läsa upp några dokument för honom. Men jag märkte att han blev en aning förvirrad och att hans tunga inte lydde honom och jag övertalade honom att vi skulle sluta med läsningen. Nästa dag satt han inte med familjen till bords, eftersom han sade sig sakna aptit. Men han kom fram till dörren och betraktade oss (‘precis som om han kom för att säga adjö’ – sade mor senare). Han gick och lade sig på soffan i arbetsrummet ... omkring klockan fem ropade mor förskräckt på mig och Volodja. Det var tydligt att far var döende. Han genomförs av några skälvningar och blev så alldeles stilla.” Han var bara femtiofem år och enligt den medicinska sakkunskapen

var dödsorsaken en hjärnblödning – Lenin skulle komma att dö av samma orsak vid femtio-fyra års ålder. Något vagt föreslår hans dotter Anna att hans sjukdom sannolikt var en hjärn-sjukdom och att den inte fått en riktig diagnos, men hon ansåg också att den psykiska och nervpåfrestande anspänning som Ilja Nikolajevitj varit utsatt för påskyndade hans död. (Samma mönster av moralisk påfrestande och sjukdom skulle också komma att karaktärisera den sista perioden av Lenins liv.)

Begravningen hölls med all den ståt och det ceremoniel som tillkom den bortgångnes värdighet, med hela det grekisk-ortodoxa överflödet av klagosånger och rökelsedofter. V. V. Kasjkadamova, en vän till familjen och barnens lärarinna, berättar att huset var fullt av folk och att Mitja (Dimitrij), Uljanovs yngsta barn som de vuxna försökte hålla borta från uppståndelsen, kom springande och ropade uppjagat: ”Det här är den femte dödsräddningen som håller i dag.” Maria Alexandrovna stod bredvid kistan ”blek, lugn, utan tårar eller vecklagan”. Enligt Simbirskje Gubernskje Vedomosti, ”hade en stor folkmassa samlats på gatan utanför Uljanovs hem när kistan bars ut av den andre sonen [Vladimir] och de närmaste kollegerna och vännerna till den bortgångne”. (Det var sannolikt första gången som en tidningsartikel berättade om Lenin.) På kyrkogården, inom Pokrovskijklostrets ägor, var det ingen ände på sorgesångerna och begravningsstalen och graven täcktes av buketter och kransar med inskriptioner sådana som denna: ”Från församlingslärarna i staden Simbirsk, drabbade av den förtidiga förlusten av sin ledare och fader.” I skildringarna från kyrkogården skiljer den tysta och torrögda gestalten ut sig, änkan som, enligt Kasjkadamovas iakttagelse, ”drog sig inom sitt skal, avvisade sitt umgänge och ägnade sig än mer intensivt åt sin familj”. Den hårda verkligheten tog med en gång all hennes uppmärksamhet i anspråk. Ilja Nikolajevitj hade lämnat sin familj utan ett öre. T. o. m. dagen före begravningen måste hon ansöka om underhåll åt sig själv och ”sina fyra små barn”. När mer än tre månader hade gått utan att hon fått svar, ansökte hon igen hos ”Hans Excellens föreståndaren vid Kazans undervisningsdistrikt, den betrodde rådmannen Porfirij Nikolajevitj Maslennikov” och skrev: ”Min man, Ilja Nikolajevitj Uljanov, arbetade inom undervisningsväsendet i över trettio år... han dog och jag har lämnats utan tillgångar, med fyra små barn som går i skolan och ytterligare två som studerar vid akademiska lärosäten. Jag måste försörja dem alla. Trots att min man var berättigad till pension, så har jag ännu inte fått den, varför jag tillåter mig att vördsammast fråga Er om det inte skulle vara möjligt för mig att erhålla en summa i understöd.” En vecka senare återupprepade hon sin ”ödmjuka förfrågan” och hon sade att det förmodligen skulle dröja innan hon tilldelades pensionen, men under tiden måste hon ändå leva ”för att betala tillbaka de pengar som lånades till min mans begravning, för att försörja barnen, för att bekosta en dotter som studerar pedagogik i Petersburg och en äldre son som utexaminerats från gymnasiet i Simbirsk med guldmedalj och sedan tre år studerar vid den naturvetenskapliga fakulteten vid universitetet i Petersburg, där han läser framgångsrikt och just belönats med en guldmedalj för den uppsats han lagt fram. Jag hoppas att han i framtiden, med Guds hjälp, skall bli ett stöd för mig och sina yngre syskon, men för närvarande behöver han och de andra barnen fortfarande min hjälp ...” Till sist fick hon och barnen tillsammans en pension på tolvhundra rubel om året. Det var inte tillräckligt för att täcka familjens utgifter, varför Maria Alexandrovna hyrde ut halva huset till olika hyresgäster.

Vladimir var nära sexton år när hans far dog. Han var det äldsta av Uljanovs barn i Simbirsk. Sasja hade inte närvarit vid begravningen. Budskapet nådde honom efter en viss försening och han höll just på att förbereda sig för den examen i vilken han fick den guldmedalj, som Maria Alexandrovna så stolt hade omnämnt i ansökan till undervisningsmyndigheten.⁵ Vissa levnadstecknare ser i denna frånvaro ett tecken på främlingskap inför familjen. En eller två

⁵ Alexanders uppsats, som gav honom utmärkelsen, handlade om ”Segmenten och fortplantningsorganen hos sötvattenannelider”.

memoarförfattare påminner sig å andra sidan, hur djupt han skakades och bedrövades av sin fars död och hur han först efter en veckas tid återhämtade sig så pass att han kunde börja arbeta på nytt. Anna stannade i Simbirsk under två månader, men på sin mors uppmaning for hon tillbaka till Petersburg för att fortsätta sina studier. Och så fick Volodja agera *in loco parentis*. Men familjens olycka fördystrade likväl inte hans ungdomsår. Tvärtom ledde fadersauktoritetens försvinnande till att han befriades från vissa hämningar och blev än mer självsäker än han hade varit tidigare. ”Volodja”, berättar hans syster Anna, ”befann sig i den övergångsålder då pojkar är särskilt hänsynslösa och aggressiva. Detta blev än mer tydligt hos honom – som alltid hade varit ganska hårdhänt och självsäker – nu när inte far fanns längre ... Jag minns hur störande jag tyckte Volodjas burdusa uppträdande kunde vara.” På sommaren skedde den vanliga familjeföreningen först i Simbirsk, sedan i Kokusjkino – det var sista sommaren som Sasja skulle komma att tillbringa tillsammans med dem. Han var tillbaka-dragen och som vanligt höll han sig mest inne i ”laboratoriet” eller också var han helt upptagen av en bok som ingen i familjen hört talas om tidigare: ”Kapitalet” av Karl Marx.

Trots Sasjas reserverade attityd kunde alla lägga märke till ett visst främlingskap mellan honom och Vladimir. Anna skildrar hur hon en gång frågade Sasja direkt om hans syn på sin yngre bror: ”Han är tvivelsutan en mycket duktig ung man, men vi går inte bra ihop (eller han kunde ha sagt: vi går inte ihop alls) – Jag minns inte den exakta nyansen, men jag minns att han sade det fast och bestämt.” Sasja var inte villig att säga något mer om saken, men Anna påpekar att ”Volodjas förakt och respektlöshet i synnerhet mot mor, som han började att svara på ett sätt som han aldrig vågat om far hade levat – hans oppositionslusta och hans sarkastiska inställning ... var absolut främmande för Sasja ... som reagerade mycket starkt.” Och ändå hade unge Vladimir en oerhörd respekt för sin äldre bror och alltsedan barndomen hade han försökt efterlikna honom. Var hans sturska beteende ett slags kompensation för medvetenheten om att idealet fortfarande låg utom räckhåll för honom? Var hans självförtroende bara andra sidan av den sköld som skyddade honom mot djupaste förtvivlan?

För Sasja var detta ett ödesdigert år. Han var allvarligare stämd än han brukade och Volodjas upptåg irriterade honom ändå mer. Också Sasja var nu, efter faderns död, fri från vissa hämningar, men på ett för honom eget vis. Hans intresse vände sig avgjort från de rent vetenskapliga sysselsättningarna mot de sociala förhållandena och mot politiken. Han kunde inte längre komma undan den kvävande atmosfären från den allt mer kringgripande obskurantismen och terrorn i universitetets föreläsningssalar och laboratorier. Bara fjorton dagar efter att han fullbordat sin uppsats om kännetecknen för sötvattenannelider, så blev han den 19 februari inblandad i en politisk händelse av stor betydelse. Han var en av organisatörerna av en studentdemonstration som avsåg att hylla skaparna av den stora reformen på dess tjugofemårsdag. Som Trotskij påpekar, så var syftet med demonstrationen på intet sätt anstötligt. Den stora reformen hade förkastats av narodnikerna och *Narodnovoltsij* och alla radikaler som en halvmesyr och som ett bedrägeri. Intill helt nyligen var det bara konservativ-liberala som betraktat den som en milstolpe eller som en epokgörande händelse. Själva faktum att en ny generation studenter var beredda att hylla den och lovorda den återspeglade bara tillbaka-gången från 1860- och 70-talen vad beträffar socialkritik och politiska förväntningar. Mitt i den elakartade reaktionen mot den stora reformens tidevarv som kännetecknade Alexander III:s styre, så framstod emellertid studenternas planer som en handling av yttersta opposition mot regeringen. Alla såg det på det sättet: studenterna som var ivriga att bryta den tryckande tystnaden i Petersburg, de konservativa som försökte omintetgöra reformen och tsaren själv, som såg tsarmördarspöket sticka upp huvudet under förevändning att hylla hans faders välde. Studenterna kallade dock inte till några massmöten eller gatudemonstrationer. De planerade att hålla en minneshögtid på Volkovokyrkogården, platsen för Turgenjovs begravning två år tidigare. Inte heller nu behövde. Alexander Uljanov vara en revolutionär, eller ens en ultra-

radikal, för att känna sig lockad – bara ett par år tidigare kanske t. o. m. hans far hade önskat delta i en hyllning av skaparna av den stora reformen. Övergången från moderat liberalism till radikalism och från radikalism till revolutionär handling skedde i en logisk, men nästan omärklig följd.

Den 19 februari infann sig omkring fyrahundra studenter vid kyrkogården. Men återigen blev de förekomna av polisen och gendarmerna, som i samlad trupp spärrade vägen för dem. Studenterna blev upprörda. Regeringen var i beredskap. Myndigheterna, som oskadliggjort alla studentorganisationer, kunde inte lista ut varifrån impulsen hade kommit och vilka som var initiativtagarna. De kom till slutsatsen att förtrycket inte var tillräckligt radikalt. I början av april beordrade polischefen att alla studentkantiner skulle stängas, för var om inte där hade de ”magra, hungriga, vilda och anti-allting” samlats och konspirerat?⁶ Hur löjliga dessa repressalier än var, så hade de effekt. De missnöjda fann det svårare att kommunicera med varandra och de djärvare bland dem skars av från den stora massan mer modesta och räddhågade. I den lilla krets dit Alexander kom att dras nästan mot sin egen vilja stimulerade förbittringen emellertid till ett radikalt politiskt tänkande – det var inte av en tillfällighet som han just den här sommaren hade tagit med sig ett exemplar av ”Kapitalet” till Kokusjkin.

Det var inte lätt att få tag på Marx’ skrifter i S:t Petersburg under dessa år. En pålitlig kund kunde emellertid köpa ett exemplar under disken av en antikvariatsbokhandlare. Också Plechanovs ”Socialismen och den politiska kampen” eller hans ”Våra motsättningar”, som publicerats utomlands bara ett par år tidigare, kunde också införskaffas på det sättet eller lånas av någon studentkamrat. Och Sasja hade läst åtminstone en av dessa före sommarlovet eller strax efter. Plechanov drog upp ett nytt perspektiv för kampen i Ryssland. Han omintetgjorde narodnikillusionerna om bondesocialismen och fastän han hårt kritiserade *Narodnovoltsij*, med vilka han brutit, gav han ändå sin eloge åt deras förståelse för en politisk strid mot självhärskarsystemet. Och han avslutade detta, helt naturligt, med den förutsägelsen att den industriella arbetarklassen också i Ryssland skulle bli den ledande drivkraften i en kommande revolution. Bland de få studenter med vilka Alexander kunde diskutera dessa saker, fanns några vilka redan beskrev sig själva som socialdemokrater och plechanoviter, medan andra alltjämt lyssnade till narodnikerna eller *Narodnovoltsij*. Alexander förefaller att ha sysslat med dessa frågor, och under inflytande av Plechanovs försäkran om att den marxistiska teorin gick att anpassa till Ryssland lika väl som till Västeuropa, beslöt han sig för att studera teorin vid dess källa. Det råder ingen tvekan om att ”Kapitalet” gjorde ett överväldigande intryck på honom. Han diskuterade den med Anna och senare med sina kamrater. Men effekten av Marx’ och Plechanovs idéer blev för hans del på ett sätt enbart negativ. Han förlorade sina föreställningar om narodnikernas effektivitet. Han såg att tanken på en socialism som grundade sig på bygemenskaperna var orealistisk, att självhärskardömet i Ryssland inte kunde kastas över ända av ett fåtal terroristiska anslag mot tsaren. Han såg inte hur Marx’ teori eller Plechanovs resonemang kunde översättas i omedelbar handling. Utsikten om en revolution som skulle ledas av den industriella arbetarklassen var alltför avlägsen, Ryssland befann sig endast i början av sin industrialisering och de få fabriksarbetare som fanns i Petersburg eller på annat håll var ännu inte i stånd att spela någon roll i nationens politiska liv, även om några bland dem redan kände en dragning till socialismen och iscensatte en strejk här och var. I sin hopplöshet och hjälplöshet föredrog bönderna det halva återinförandet av livegenskapen. Intelligentsian, dvs. de som inte bara följde Pobedonostsev och panslavisterna i spåren, hade berövats varje politisk förhoppning, de terroriserades och blev demoraliserade av den radikala rörelsens misslyckanden. Enväldet hade blivit outhärdligt, ändå var ingen klass i samhället kapabel att ändra det, för att nu inte tala om att förgöra det.

⁶ Sasja skildrade detta i sitt brev, daterat 7 april 1886.

Sådana var de klarsynta slutsatser som den just tjugoföråriga ynglingen nådde fram till efter sina diskussioner i Petersburg och sitt grannande över "Kapitalet" under sommaren – han skulle komma att föra fram dessa tankegångar med en hänsynslös öppenhet bara ett par månader senare, i domstolen. Han visste att nationen politiskt befann sig i en återvändsgränd, att ingenting kunde göras för ögonblicket för att ändra detta tillstånd, ingenting utom att arbeta för framtiden genom att sprida de nya idéerna utomlands som Plechanov. Han visste att de revolutionärer som försökte återuppta kampen inom Rysslands gränser var dömda till nederlag. För honom återstod inget annat än att skjuta de olösliga politiska frågeställningarna åt sidan och återvända till det akademiska arbetet. Mendelejevs idéer kunde utvecklas vidare och användas i Ryssland oavsett självhärskarstyret – det gällde inte Marx' idéer. Alexanders dystra sinnesstämning under hans sista sommar med familjen tycks ha berott på hans egen avhållsamhet från revolutionär verksamhet och inte, som hans syster antar, på hans beslut att kasta sig in i den. Detta var sannolikt orsaken till hans extrema tystlåtenhet, "ovanlig också för honom", som hon noterade. Han blev allt sparsammare med att tala om sina politiska funderingar, också med henne, på vars sympati och förståelse han helt kunde förlita sig. Det ligger inte i en revolutionärs natur att delge någon sin känsla av förlamning eller sin nedstämdhet. Om han hade nått fram till andra mer hoppfulla slutsatser, skulle han knappast underlåtit att berätta om dem för Anna. Han gjorde inte heller det minsta försök att influera Volodja. På grund av de mer knappa omständigheterna, så bodde bröderna denna sommar tillsammans i ett rum. Medan Sasja hela tiden läste i "Kapitalet", låg Volodja på sin säng och läste och läste om alla Turgenjevs romaner, blev hänförd över dem, men visade inte det ringaste intresse för den bok som så djupt upptog hans bror. Volodja besökte ofta sin skolkamrat Apolon Apolonivitj, som till en välbärgad och adlig godsägare som hade ett stort bibliotek. Volodja brukade klättra upp till de översta hyllorna och satt där högst upp på en smal stege och läste oavbrutet. När han återvände hem var han fylld av entusiasm över allt som han just läst. Han drogs till poesi och skönlitteratur – inget annat var av betydelse för honom. Sasja försökte aldrig väcka hans intresse för ekonomi eller politik, trots att inget hade varit mer naturligt för en hängiven och förhoppningsfull revolutionär. Skillnaden i ålder spelade inte längre någon roll – den begåvade ynglingen på sexton år skulle helt säkert ha varit tillräckligt intelligent för att fatta något av de idéer som sysselsatte hans bror. Vid den här tiden var han tillräckligt mogen för att ge privatlektioner i latin åt sin syster Anna, som var så mycket äldre än han, något som hon behövde inför sin examen och han visade henne att den läroplan för gymnasiet, som vanligtvis tillmättes åtta år, kunde klaras av på ett eller två. Han gav också regelbundet lektioner åt en lärare vid den lokala tjuvasjskolan, fadern i en stor familj, som förberedde sig för att börja vid universitetet. Skulle då de stora frågorna, som stod i centrum för de samtida radikala meningsutbytena, vara helt utanför hans fattningsförmåga? Inte heller kunde Sasjas ogillande av broderns temperament och uppträdande förklara hans tillbakadragenhet och tystlåtenhet. Volodjas attityd var, som hans syster säger, ett symptom på den ungdomliga upproriskhet, som förmådde honom att "förkasta" auktoriteter och de moraliska värdena i den vuxna världen. Han beskrev sig redan som ateist och han hånade och drev gäck med trångsyntheten hos en del av sina skolkamrater. Det är i detta tillstånd som den unge är mest öppen för radikala och revolutionära influenser. Om Sasja icke desto mindre avstod från att vara sin broders vägledare, så gjorde han det för att han själv råkat i bryderi och inte kunde finna någon utväg. Vad var det för mening med att dra in Volodja, eller ens Anna, i sociala och politiska angelägenheter, om detta bara ledde till besvikelser och återvändsgränder? Han beslöt sig för att dölja sitt eget dilemma för dem.

Tidigt på hösten var han tillbaka i S:t Petersburg, spänd, förvirrad och mest benägen att hålla sig utanför politiken. Men han kunde inte vända ryggen åt kretsen av radikala studenter, vilka hade hans sympati och i vilkas diskussioner han spelade en allt större roll – detta skulle ha varit detsamma som fanflykt. I oktober valdes han till sekreterare i universitetets litterära och

vetenskapliga sällskap, vilket ägde de akademiska myndigheternas välsignelse. Ännu var han inte medlem i någon underjordisk organisation och det verkar inte heller som om det fanns någon vid universitetet. Det är därför inte riktigt klart från vem initiativet till nästa politiska demonstration kom, den sista i vilken Alexander skulle komma att delta. Inte heller denna var ämnad att bli något mer upproriskt än en minneshögtid vid Volkovokyrkogården. Den skulle hållas den 17 november på tjugofemårsdagen av N. A. Dobroljubovs död. Att de unga så envist gjorde sina pilgrimsfärder till de forna kämparnas gravplatser för att ge luft åt sina krav på ett friare liv, och att Volkovokyrkogården var skådeplatsen för alla de tre demonstrationer som Alexander Uljanov deltog i, var ett belysande exempel på djupet i den moraliska och politiska förstämning som rådde under dessa år. Ändå var denna minneshögtid en betydligt mer klart uttalad utmaning mot det tsaristiska etablissemanget och dess pseudoliberal förbundna än de tidigare. Dobroljubov, som Marx hade beskrivit som Rysslands Lessing eller Diderot, hade varit en revolutionär, en initiativtagare till narodnikrörelsen, en skarp kritiker av den svaga ryska liberalismen likaväl som en okuvlig fiende till enväldet. Från hyllningen till Turgenjovs minne 1883 och minneshögtiden över den stora reformen 1886 fram till demonstrationen till Dobroljubovs ära, hade en radikal politisk svängning skett i tänkesätten hos organisatörerna. Myndigheterna var medvetna om detta och svarade med större beslutsamhet än tidigare. När en folkmassa, som var betydligt större än tidigare – sexhundra människor enligt vissa källor, ettusen enligt andra – hade samlats utanför kyrkogården så fann de grindarna stängda. Det förklarades att polischefen själv förbjudit mötet.

När studenterna skulle avlägsna sig fann de sig omgivna av en kosacktrupp och flera arresterades. Fyrtio studenter relegerades från universitetet och förvisades från S:t Petersburg. Bestrafningen av ett så stort antal studenter, som inte ens kunde anklagas för att ha begått något enda lagbrott, skapade stor indignation. Deras vänner kände sig förpliktigade att protestera. Alexander Uljanov avfattade ett brev som fördömde repressalierna, förbudet mot demonstrationen och insättandet av kosacker mot studenterna. Brevet kopierades och skickades till universitetsprofessorer, välkända författare, tidningsmän och medlemmar av juristkåren. Inte ett enda brev nådde emellertid sin adressat. Polisen hade lyckats lägga beslag på alla, vilket visade hur intensivt censuren granskade all privat korrespondens. Detta drev större delen av studenterna till förtvivlan. Det visade dem att också de mest begränsade och försiktiga appeller till den allmänna opinionen var lönlösa. Studenterna var oförmögna att göra sig hörda på universitetet, där de inte tilläts hålla möten. De hade förhindrats att använda kyrkogården för en profan minneshögtid och gendarmeriet hade till och med stoppat sina allestädes närvarande händer i deras brevlådor och hindrat deras protest från att nå ens den lilla intellektuella eliten.

Vissa kritiker, bland dem Trotskij hävdar att den grupp, med vilken Alexander Uljanov slog sig samman inte gjorde något försök att sprida sina idéer och vinna gehör från någon social klass innan de gav sig in i en terroristisk sammansvärjning. Detta är inte ett riktigt synsätt, eftersom de försökte flera gånger och hindrades vid varje tillfälle. Alla möjligheter att komma i kontakt med andra medborgare hade berövats dem. I det hänseendet var deras situation betydligt värre än narodnikernas eller för *Narodnovoltsij*, som under Alexander II hade åtnjutit en viss rörelsefrihet som, hur inskränkt den än var, åtminstone tillät dem att upprätthålla vissa förbindelser med bönderna och att influera en liten del av intelligentsian.

Alexander Uljanov och hans kamrater arbetade under förhållanden som inte var mycket annorlunda än de som hade rått under Nikolaj I:s styre, trettio eller trettiofem år tidigare, när censuren effektivt tystade den mest försiktiga viskning om några icke-auktorerade idéer. Under de omständigheterna föreföll sammansvärjningen vara den enda utvägen för studenterna – alternativet var total passivitet. Ur stånd att uttrycka sin protest på någon offentlig plats eller ens i privata brev, beslöt de att ge uttryck åt den på ett annorlunda sätt och

att söka nå ett gensvar genom att begagna sig av bomber och revolverar. Alexander Uljanov var medveten om att detta var en förtvivlad plan. Under årets sista veckor argumenterade han alltjämt mot konspirationen och menade att det var absurt och att det rent av betydde självmord om man gav sig in i någon form av politiskt agerande innan man hade klargjort de principer på vilka den skulle bygga. Han upplevde behovet av mer teoretiskt arbete och för en mer precis definition av mål och medel. Detta visar att han kanske var mer intellektuellt mogen än sina påtänkta medkonspiratörer, fastän de flesta av dem var tre eller fyra år äldre. Men de besvarade hans tvivel med en talande motfråga: skall vi bara sitta stilla med armarna i kors, medan våra kolleger och vänner bestraffas och medan hela nationen lever i förtryck och blir förnedrad? Att nu ge sig in på att utarbeta teoretiska principer skulle nästan vara liktydigt med att ge upp, sade de. Varenda bracka kan teoretisera – revolutionären måste kämpa. Detta var naturligtvis oerfarenhetens och otålighetens röst, ungdomens röst. Alexanders känsla för revolutionär hederlighet var mottaglig för detta och mot sitt bättre vetande instämde han: nej, han skulle inte sitta still med armarna i kors.

Redan i januari 1887 grundade konspiratörerna den underjordiska organisation som skulle åta sig försöket att beröva tsaren livet. Totalt deltog femton personer i sammansvärjningen: nio studenter, en akademiker från den teologiska fakulteten i S:t Petersburg, en apotekare, en man med odefinierad sysselsättning och tre kvinnor, två barnmorskor och en lärarinna. Svagheter med gruppen var så uppenbara också för dess medlemmar, att de inte ens gav sig sken av att bilda ett nytt parti, utan de beskrev sig anspråkslöst som en ”terroristisk sektion” inom Narodnaja V olja. De såg sig själva som fullföljarna av det arbete som utträttats av Andrej Zjeljubov, Sofie Perovskaja och Nikolaj Kibalchich, Alexander II:s mördare.⁷ Ledare för gruppen var den tjugofyraårige studenten Pjotr Tjevrvjev och dess mest energiska medlemmar var Uljanov och Osipanov. Två polacker var också inblandade i komplotten: Josef Lukatjeviltj, som läste geologi, och Bronislaw Pilsudski, bror till Polens kommande diktator, marskalk Josef Pilsudski. En av organisatörerna, Orest Govorukjin, flydde utomlands redan innan den terroristiska gruppen hade blivit organiserad, eftersom han misstänkte att han skuggades av polisen. Tjevrvjev och Uljanov blev i viss mån oeniga. Uljanov fordrade en mer noggrann kontroll av medlemmarnas karaktär och bakgrund och föredrog att kretsen inskränktes ytterligare. Han blev nedröstad. Två av deltagarna, som kommit med trots hans protester, bröt senare samman och förrådde sina kamrater. Det är frestande att i Alexanders attityd spåra ett förebud till Lenins restriktiva definition av medlemskapet i ett underjordiskt parti, den berömda paragraf ett i partistadgarna som sexton år senare skulle leda till den avgörande splittringen mellan bolsjeviker och mensjeviker. Jämförelsen kanske är alltför långsökt, eftersom de omständigheter under vilka de båda bröderna verkade och de sammanhang i vilka de argumenterade var helt skilda. Men det är fullt möjligt, att minnena från det ödesdigra sammanbrottet för den organisation som Alexander tillhörde, i viss utsträckning färgade det sätt på vilket hans yngre broder kom att handskas med frågan om medlemskapet i ett underjordiskt parti.

Konspiratörerna beslöt sig för att döda tsaren den 1 mars 1887, på sexårsdagen av mordet på Alexander II. De gav sig själva mindre än två månaders förberedelser. Varje terroristisk sammansvärjning åtföljs vanligen av faran att antingen improvisera hastigt eller också dra ut på förberedelsearbetet, vilket ger polisen större möjligheter att spåra komplotten. Otvivelaktigt kände sig Zjeljubovs efterföljare fascinerade av 1 mars med dess symboliska innebörd. Men de saknade inte bara tid – de hade ingen erfarenhet, ingen utförlig handlingsplan, inga tekniska resurser. De var dömda att misslyckas. Uljanov var fylld av onda aningar, men han kunde inte dra sig ur. Han skulle inte delta direkt i mordet på tsaren – Generalov,

⁷ I konspirationen 1881 deltog bara trettiosex personer. Men deras aktioner hade förberetts långt tidigare och under mer gynnsamma omständigheter.

Andrejuskin, Osipanov och en eller två andra studenter fick i uppdrag att kasta bomberna och avfyra skotten. Men Uljanovs roll var outhärlig. Han formulerade det program som skulle förklara syftet med sammansvärjningen för folket. Han skulle också tillverka bomberna. Gruppen saknade pengar – Alexander hade själv pantsatt sin guldmedalj för hundra rubel så att Govorukjin kunde fara utomlands – och de hade inga pengar för att skaffa sprängämnen. Åtskilliga veckor gick innan Pilsudski kunde skaffa salpetersyra från Vilna och innan de lyckades köpa två begagnade revolverar. Sprängämnena visade sig vara alltför svaga och revolverarna klickade.

Lika ödesdiger var oskuldshelheten hos de sammansvurna, som i ett brev till en vän i Charkov skrev ett exalterat, nästan dityrambiskt försvar för revolutionär terrorism. Polisen fick fatt i brevet, arresterade adressaten, fick författarens namn av honom och började att skugga denne strax före utgången av februari. Sista dagen i månaden såg de honom och hans kamrater på Nevskij Prospekt med ett par paket. Nästa dag observerade polisen samma män med sina paket på samma plats, arresterade dem och drog iväg med dem till närmaste polisstation. Och så gick de – med bomberna och revolverarna under armen – föga anade poliserna vad som fanns i paketen. Men på stationen försökte en av de sammansvurna att använda ”vapnen”. Han kastade bomben, men den exploderade inte. Vid förhöret avslöjade Kancher och Gorkun namnen på de andra medlemmarna i ”den terroristiska sektionen *Narodnaja Volja*”.

Alexander arresterades omedelbart. En husundersökning företogs. Anna, som inte varit invigd i komplotten och inte hade en aning om den, arresterades när hon samma dag kom för att besöka sin bror. Det förefaller som om Alexander utan att tveka beslöt att själv ta på sig hela skulden och rädda så många kamrater han kunde.

Vid det första förhöret förklarade han detsamma som han skulle komma att säga senare vid rättegången: ”Jag var en av de första som kom på iden att bilda en terroristgrupp och jag spelade den mest aktiva rollen i organisationen... Vad min moraliska och intellektuella delaktighet i den här historien beträffar – så har den varit fullständig. Jag har skänkt all min energi, all min kunskap och hela kraften av min övertygelse.” Han gjorde sig inga illusioner om sitt öde: ”Jag ville döda en människa – nu betyder det att det är jag som blir dödad”, sade han under ett av de sista mötena med sin mor. Under rättegången var han enbart upptagen av att så exakt som möjligt förklara sin inställning mot tsaren och regeringen. Det råkade falla sig så att texten till det program som han hade formulerat å gruppens vägnar blivit förlagt och därför saknades detta bevis i åklagarens dossié. Alexander skrev om dokumentet i sin cell och gav det till rätten. Han vidhöll stolt sina idéer och var ytterst noga med att lägga fram de tvingande skäl som hade lett honom och hans kamrater att handla som de gjorde. Han utpekade självhärskardömet som nationens fiende och han hävdade revolutionärens rätt och plikt att använda alla tillgängliga medel för att störta det. Han mötte sitt martyrskap med klarsynt hänförelse.

Det tog ett par dagar innan nyheten om Alexanders och Annas arrestering nådde Simbirsk. En släkting till familjen Blank meddelade Kasjkadamova och bad henne att underrätta modern. Kasjkadamova tycks inte ha haft tillräcklig mod för detta. Hon satte sig i förbindelse med Volodja, som kom direkt från skolan. Tyst och koncentrerat läste han igenom brevet från Petersburg. ”Framför mig satt inte längre en bekymmerslös, glad pojke, utan en vuxen man, som funderade djupt över det ödesdigra innehållet. ‘Det här är allvarligt’, sade han, ‘det kan sluta illa för Sasja’”, berättar Kasjkadamova. En timme senare träffade hon Maria Alexandrovna, som ”blek och allvarlig” ögnade igenom brevet och sedan bad Kasjkadamova se efter barnen under hennes frånvaro – hon skulle omedelbart fara till Petersburg. Volodja skaffade sin mor en plats på diligensen till Sýzran. Förgäves knackade han på hos vänner och grannar för att be någon följa henne på resan. Ingen ville frivilligt resa tillsammans med

konspiratörens moder, inte ens bort till järnvägsstationen. Hans Excellens änka fick alltså kämpa ensam för sin förstfödde sons liv.

I Petersburg tillbringade hon nära en månad i korridorerna i polishögkvarteret och i väntrummet hos den allmänne åklagaren och tiggde om att få se sina fångslade barn. Den 30 mars såg hon Sasja för första gången. ”Han grät, föll i hennes armar och bönföll henne att förlåta honom den sorg han förorsakat henne. Han sade att ”förutom förpliktelsen mot sin familj, har man också förpliktelsen mot sitt land”, och han tillade att varje ärlig människa måste bekämpa den laglöshet och det tyranni som förtryckte nationen. När hon invände mot de ”förskräckliga metoder” som konspiratörerna hade nyttjat, svarade han: ”Men vad skall man göra när det inte finns några andra medel?” Han försökte förbereda henne på det värsta och talade om den tröst hon skulle finna i det lyckligare öde som väntade de andra barnen. Hon försökte fortfarande rädda honom och knackade på hos alla Myndighetens dörrar. Strax före rättegången återvände hon till Simbirsk ett par dagar och berättade för Kasjkadamova att hon räknade med livstids *katorga* (straffarbete) för Alexander. Hon planerade att flytta till Sibirien för att vara så nära honom som möjligt. Hon skulle ta sina yngre barn med sig och de äldre skulle få klara sig på egen hand. Ungefär ett år hade gått sedan hon skrivit till Hans Excellens föreståndaren vid Kazans undervisningsdistrikt, den betrodde rådmannen P. N. Maslennikov: ”Jag hoppas att han (Alexander) i framtiden, med Guds hjälp, skall bli ett stöd för mig och sina yngre bröder och systrar ...” Nu var hon beredd att offra sig själv för honom och det verkade ”som om hon älskade sin äldste son mer än alla de andra barnen”.

Alexander gick obevekligt vidare för att möta sitt öde. Av fruktan för att ingen av hans kamrater skulle vara vuxen uppgiften att förklara deras principer inför domstolen, så tog han själv på sig detta. Han mötte domarna som ledare för sammansvärjningen. Rätten och försvararna accepterade honom som sådan. Rättegången började den 15 april 1887, tre dagar efter hans tjugoförsta födelsedag, och varade till den 19. Den försiggick inom lyckta dörrar och bara de allra närmaste anhöriga till de anklagade tilläts närvara. En av de överlevande i gruppen, teologen, har berättat att Alexander var lika lugn inför rätten ”som han brukade vara på studentsammankomsterna. Han hade fattat sitt sista och oåterkalleliga beslut.” Till Lukatjevitj, vars nerver inte var i ordning, lyckades han viska: ”Du får tala emot mig om det kan hjälpa dig.” Enligt en annan av deltagarna i sammansvärjningen, ”var hela uppmärksamheten från de närvarande och från rätten koncentrerad till Uljanov”. ”Varför”, tillfrågades han, ”försökte ni inte att fly utomlands?” ”Jag vill inte fly. Jag ville snarare dö för mitt land”, svarade han. T. o. m. åklagaren gav honom en motvillig eloge för hans heroism och hängivenhet: ”Uljanov tar på sig ansvaret för många handlingar till vilka han i själva verket inte är skyldig.” Hans mor var närvarande vid en av sessionerna i rätten och sade senare: ”Jag blev förvånad över att höra hur bra Sasja talade, så övertygande, så uttrycksfullt. Jag hade ingen aning om att han kunde tala på det viset. Men min sorg var så bedövande att jag inte kunde lyssna till honom för länge – jag måste gå därifrån.”

I den principförklaring som Alexander gjorde den 18 april, talade han om den vaga känsla av otillfredsställelse, som gradvis växt hos honom alltsedan den tidiga ungdomen, men det var ”först studiet av sociala och ekonomiska förhållanden som skänkte den djupa övertygelsen om att de existerande förhållandena inte var normala. Och sedan antog de vaga drömmarna om frihet, jämlikhet och broderskap strikt vetenskapliga, dvs. socialistiska former. Jag förstod att det inte bara var möjligt, utan nödvändigt att ändra den sociala ordningen.” Precis som Marx och Plechanov sade han att ”varje nation utvecklas på egen hand, men i enlighet med absoluta lagar, genomgår bestämda faser och uppnår oundvikligt en social (dvs. socialistisk) organisation. Detta är ett ofrånkomligt resultat av den nuvarande ordningen och av de motsägelser som finns inbyggda i den.” Han ställde frågan om individernas roll i förändringen av samhället och sade att det låg inte inom en enda människas makt att ändra historiens

naturliga förlopp – individen kunde bara ställa sina intellektuella resurser i tjänst hos ett ideal och medverka till att samhället blev medvetet om sina betingelser och sina uppgifter. Han gav sedan uttryck åt de åsikter som, ytligt sett, skulle ha hindrat honom från att delta i sammansvärjningen. Eftersom varje förändring i den sociala ordningen bara kan uppstå ur en förändring i samhällsmedvetandet, så fanns det bara ett ”korrekt tillvägagångssätt” att åstadkomma denna förändring och det var att propagera via det tryckta ordet. ”Men när alla teoretiska reflexioner lett till den slutsatsen, så gav mig tillvaron den påtagliga erfarenheten av att det var omöjligt att gå den vägen under rådande förhållanden. Med tanke på regeringens attityd gentemot det intellektuella livet var det inte bara omöjligt att propagera för socialistiska idéer, utan också för allmänna kulturella resonemang.” Han fann det också ytterst svårt att engagera sig i ”vetenskapliga analyser av problemen”. Han fortsatte med att fördjupa sig i det ryska samhällets tillstånd och dess oförmåga att skydda sig själv mot den enväldiga staten. Han talade om det särskilda ansvar som åvilade de utbildade människorna, de som representerade nationens medvetande och samvete och som ensamma bar på möjligheten att utmana de makter som fanns och föra fram de idéer som ledde till en samhällsomvandling. Men ”vår intelligentsia är så undertryckt och oorganiserad att den för närvarande inte kan gå in i någon öppen strid. Bara under terroristiska former kan den försvara sin rätt att tänka och att delta i det samhälleliga livet. Terror är den form av kamp, som har skapats av det nittonde århundradet, den enda form av självförsvar vilken en minoritet, som är stark endast genom sin andliga kraft och rättsmedvetenhet, kan tillgripa mot majoritetens medvetenhet om sin fysiska överlägsenhet.” Gång på gång underströk han att användandet av terror inte bara var en fråga om överläggningar och fritt val, utan en bitter nödvändighet. ”Naturligtvis är inte terrorn intelligentsians vapen i en organiserad kamp. Det är bara en väg som vissa individer spontant väljer, när deras missnöje når sitt yttersta. Ser man det på det viset, är terrorism ett uttryck för folkets kamp och kommer att finnas så länge som nationens behov inte är tillfredsställda...” I Ryssland, fortsatte Alexander, har vi möjligheter att utveckla våra intellektuella resurser, men vi tillåts inte att använda dem för att tjäna vårt land. ”Reaktionen använder förtryck mot majoriteten, men regeringen, som berövar minoriteten ... varje möjlighet att agera lagligt, driver den ut på den enda väg som finns kvar ... och allt detta påverkar inte bara förnuftet utan också känslorna. I den ryska nationen kommer ni alltid att hitta ett dussintal personer, som är så hängivna sina ideal och som känner så djupt för sitt lands olycka, att det för dem inte innebär något offer att dö för sin sak. Sådana människor går det inte att skrämna ... Jag har lyckats visa att terrorismen är en naturlig produkt av det existerande samhället – om det förhåller sig så, då kommer terrorn att fortsätta ...”

Den officiella rapporten från rättegången publicerades först efter 1917. Trots sekretessen kring förhandlingarna så visste folk vid den tiden ändå en hel del om deras förlopp och Alexanders uttalanden, hans argument och det sätt på vilket han lade fram dem spreds muntligen vida omkring. Hans hållning inför rätten frammanade hjältemodet hos 1881 års martyrer, så att Alexander själv faktiskt jämfördes med Zjeljubov. Sammansvärjningen nämndes vanligen som ”fallet Alexander Uljanov och hans kamrater”.⁸ Dödsdomen föll sista veckan i april, men Maria Alexandrovna försökte alltjämt att få domen ändrad. Hon gick till sin sons cell för att be honom att lägga in en nådeansökan. ”Jag kan inte göra det efter allt vad jag sagt i rätten. Det skulle vara fel”, blev Sasjas svar. En ung biträdande åklagare, Kniazev, var *ex officio* närvarande vid mötet. Taktfullt och förstående stod han lite avsidet. Han hörde emellertid Alexanders svar, berättar han, och som om han vore ur stånd att övervinna sin beundran utropade han: ”Han har rätt, han har rätt.” Dödsstraffet kunde bara förvandlas till

⁸ Detta var på inget sätt ett senare tillägg till Uljanovlegenden, som ville uppförstora Alexander i glansen från den store Lenin. I själva verket var det Lenin som, under de första åren av sin politiska bana, ofta omnämndes som ”Alexander Uljanovs yngre bror”.

livstids internering på Schlüsselburgfästningen. ”Skulle du önska mig det, mor?” De visste båda att detta kanske skulle vara värre än döden. Maria Alexandrovna kände sig förkrossad och besegrad. Sasja beredde sig att tillbringa de sista dagarna med att läsa. Han var tacksam mot en vän som hade sänt honom ett nyligen publicerat arbete om nationalekonomi, men han ville också ha Heines dikter i sin cell. Dessa var emellertid förbjudna av censuren och praktiskt taget omöjliga att anskaffa. Men här ställde återigen Kniazev, den unge åklagaren, upp och gav honom dem.

Maria Alexandrovna hade inte ens nu gett upp sin kamp. S:t Petersburg var fyllt av rykten om att tsaren kunde vara villig att skona de unga konspiratörernas liv och dessa rykten ”ingav alltjämt ett yttersta hopp”. Hon skyndade till Peter-Paulfästningen, dit Sasja hade förflyttats. Hon talade till honom genom ett dubbelt galler med en gendarm marscherande fram och tillbaka mellan mor och son. Hon ville förmedla några av sina känslor till honom och hon ropade: ”Håll ut! Var modig!” Dessa skulle bli hennes sista ord till honom. Den åttonde maj hängdes Alexander. Hon fick kännedom om exekutionen i en tidning som hon köpte på väg till ett annat fängelse – för att besöka Anna.

I Simbirsk utexaminerades Vladimir Uljanov från gymnasiet. Han måste söka tillstånd att få genomgå sina sluttentamina och den 18 april, dagen för Alexanders stora försvarstal inför rätten i S:t Petersburg, skrev Vladimir sin korta ansökan: ”Till Hans Excellens Direktören för Simbirsk klassiska gymnasium. Då jag önskar avlägga studentexamen har jag härmed äran att ödmjukt be Hans Excellens att ge mig tillträde till examinationerna ... Undertecknat: Eleven i åttonde klass, Vladimir Uljanov.” Han var långt ifrån säker på att han skulle ges tillträde. Han kände redan av den sociala utstötthet vilken Uljanovs började underkastas. Han lade märke till hur tidigare vänner till familjen, också de som hade hans far att tacka för sin utbildning och karriär, de som brukat titta in nästan dagligen för ett samtal eller ett parti schack, nu undvek dem, somliga mer avsiktligt, andra mindre. Och han undrade om inte rektorn skulle göra likadant. Sanningen att säga så befann sig Fjodor Michajlovitj Kerenskij i svårigheter. Ministeriet klandrade honom för att ha uppmuntrat och skänkt en guldmedalj åt en elev, som visade sig vara en tsarmördare – och för att till och med ha låtit sitt gymnasium bli en tummelplats för upproriska aktiviteter. Vem visste hur en sådan kritik skulle påverka rektorns framtida karriär? En man av mindre resning kunde ha funnit nåd i myndigheternas ögon och visat sig vara tsarens nitiske undersåte genom att åtminstone behandla tsarmördarens bror med ovilja. Det råder inget tvivel om att rektorn var djupt upprörd över vad en av hans mest begåvade elever hade gjort – Fjodor Michajlovitj var tsarens lojale undersåte. Men han var också trogen minnet av Ilja Nikolajevitj och beslöt att hålla fast vid sin väns familj under dess prövotid. Därför rekommenderade han inte bara att Vladimir skulle tillåtas gå upp i examen, han gav honom också detta betyg: ”Utomordentligt begåvad, alltid flitig och noggrann var [Vladimir] Uljanov den främste eleven i alla klasser: vid studentexamen fick han guldmedaljen så som den elev som bäst förtjänade den genom sina insatser, sin utveckling och sitt uppförande. Varken inom detta gymnasium eller utanför det, har vid något enda tillfälle något uppmärksammats där Uljanov antingen genom ord eller handling givit något skäl ... för ogillande.” Oavsett riskerna för egen del så uppträdde rektorn med absolut uppriktighet mot sin favoritelev och var också angelägen om att befria honom från den vanära han drabbats av. Och han talade som en vän till familjen Uljanov: ”Uljanovs föräldrar har alltid noga vakat över hans uppfostran och moraliska utveckling . . . Som grund för [denna] uppfostran låg religion och förnuftig disciplin. Goda resultat av denna uppfostran i hemmet var påtagliga i [Vladimir] Uljanovs exemplariska uppträdande.” Detta var i stort sett riktigt, även om rektorn i sina iakttagelser låg en aning efter de verkliga förhållandena. Han var tydligen omedveten om Vladimirs strax dessförinnan utfärdade ”förkastelsesdom” över religionen och han slätade över en eller två mindre incidenter där Vladimirs ironi inte ens

hade sparat lärarna. Rektorn lade emellertid till en kryptisk anmärkning: ”När jag mer noggrant iakttar Uljanovs privatliv och hans karaktär, kan jag inte undgå att hos honom observera en överdriven förkärlek för tillbakadragenhet och . . . en viss brist på sällskaplighet.” Säkert var han här inte ute för att gardera sig själv mot förebråelser ovanifrån eller för att försvaga de fördelaktiga yttrandena om sin elev. Ärligt och realistiskt beskrev han Volodjas extrema, inre slutenhet som hindrade honom från att knyta närmare kontakter i skolan och som kom honom att vid vuxna år hålla en säregen distans även till sina allra närmaste medarbetare. Detta var ett karaktärsdrag som Vladimir hade gemensamt med Alexander och den tanken kunde ha gett den gode rektorn några stunders obehag. Men han skyndade sig att lugna dem, åt vilka intyget var avsett, genom att säga att ”Uljanovs mor planerar att vara tillsammans med sin son hela tiden under hans studier vid universitetet”. Han hävdade sålunda att Alexander hade kommit på fel spår först i S:t Petersburg, där han inte längre stod under det goda inflytandet från föräldrahemmet med dess ”religion och förnuftiga disciplin”. Detta var sannolikt vad Uljanovs mest överseende vänner och vad Maria Alexandrovna själv ansåg om saken. Hon måste ha träffat Kerenskij under sitt korta uppehåll i Simbirsk strax före rättegången och hon måste ha anförtrott honom sina planer på att följa Sasja till Sibirien. Nu var hon faktiskt inställd på att flytta med sina barn till Kazan, eftersom myndigheterna i S:t Petersburg upplyste henne om att Kazan var det enda ställe där Vladimir kunde få tillträde till universitetet.

Vladimir skrev sin första examensuppsats om Pusjkins ”Boris Godunov” den 5 maj, tre dagar innan hans bror avrättades. Samma dag som Alexander fördes till galgen satt han vid sin matematikskrivning. ”Vi var alla fruktansvärt nervösa”, erinrar sig en av hans skolkamrater, ”bara Vladimir Uljanov satt lugn och säker i sin bänk och skrev ... Vi hade bara sex timmar på oss ... Vladimir Iljitj var först färdig och lämnade in sitt arbete tidigare än alla vi andra och var den förste som lämnade skrivsalen ...”

Tidningar som berättade om avrättningen nådde Simbirsk samtidigt som Volodja skrev trigonometri och översatte avsnitt av Thukydidens till ryska. Under ett uppehåll på en vecka före de muntliga proven kom hans mor hem – hennes hår hade vitnat under de sista veckorna. Anna kom tillsammans med henne, men bara för att med detsamma åka till Kokusjkino – hon hade släppts fri på villkor att hon stod under polisövervakning på sin morfars lantegendom. Vladimirs muntliga förhör varade från den 22 maj till den 6 juni. Under tiden bjöds huset och dess möblemang ut till salu, vilket gav stadens pratmakare en förevändning att komma in och titta på konspiratörens mor. Vladimir gick igenom alla proven med *summa cum laude*. Han belönades med sin medalj, men skolrådet beslöt att det inte lämpade sig att sätta in namnet ”Uljanov” på den hederstavla i marmor, där namnen på alla tidigare innehavare av medaljen fanns ingraverade.

Vladimirs uppträdande under dessa veckor vittnar om hans utomordentliga självbehärskning, men ställer också frågan om hur pass starkt denne yngling på sjutton år, som arbetade ”så lugnt och säkert” på sina examensuppgifter, egentligen upplevde sin brors och sin familjs tragedi. En skolkamrat har berättat om ett tillfälligt möte med Volodja på kvällen efter ett prov: ”Jag skall aldrig glömma denna varma majkväll ... Jag gick ut ... för en promenad längs Kronan ... jag nynnade en sång för mig själv. När jag passerade lusthuset lade jag märke till någon som tittade spánt mot den avlägsna horisonten bortom Volga. Utan att ägna det någon särskild uppmärksamhet så gick jag vidare och sjöng ganska högt. ‘Läser inte du på inför förhören?’ hörde jag plötsligt Volodjas röst. Glad över att träffa honom närmade jag mig och såg då att han var försjunken i allvarliga tankar. Jag satte mig bredvid honom och njöt av utsikten över Volga. Volodja förblev tyst och suckade emellanåt djupt. ‘Hur är det fatt?’ undrade jag till sist. Han vände ansiktet mot mig, ville säga något, men gjorde det inte, utan drog sig inom sitt skal igen. Jag antog att han sörjde sin far eller oroade sig över Alexander

som, det visste vi, hade blivit arresterad ... Jag försökte skingra hans ängslan ... men det tjänade inget till. Jag visste att Volodja ibland kunde vara otillgänglig och att han i sådana stunder undvek att tala ... Men kvällen var så stilla som om naturen själv ville inge oss frid och tillförsikt. Jag sade det till Volodja. Efter en stunds tystnad berättade han för mig att Alexander hade förts till galgen den 8 maj. Jag blev förstummad. Nedslagen och hopsjunkent satt Volodja bredvid mig. Vi satt länge tysta. Till sist reste sig Volodja och utan att säga ett ord gick vi in mot staden. Vi gick sakta. Jag lade märke till Volodjas djupa sorg, men jag hade också känslan av att just då fanns där en känsla av fast beslutsamhet som växte fram inom honom ... Innan vi skildes tog jag hans hand i ett fast grepp. Han såg mig i ögonen, besvarade min handskakning och vände snabbt om och gick hemåt.”

Från många andra samtida källor erhåller vi samma bild av den djupt förtvivlade pojken, som kämpar för att behålla sina känslor för sig själv. Denna förmåga att behålla kontrollen över starka känslor var ett familjedrag. Vi har sett det hos Alexander. Vi finner det också, kanske mer förvånande, hos hans syster Olga. Trots att hon var ett år yngre än Volodja, gick hon samtidigt upp i studentexamen. Också hon klarade den briljant och belönades med en guldmedalj. ”Hon fortsatte att komma till skolan ... hennes självbehärskning var förvånande. Hon var som förvandlad till sten”, säger en av hennes skolkamrater. Hon svimmade emellertid under en gudstjänst som den 9 maj hölls till minnet av en rektor. ”När hon kvicknade till sade hon till mig: ‘Katja, i går avrättades han.’ Hon sade bara detta ...” Och i hemmet, som nu var utbjudet till salu, stod Maria Alexandrovna, klädd i svart, men rak och utan tårar och mötte de nyfikna och frågvisa med den kyliga frågan: ”Vilka möbler skulle ni vilja köpa?”

Under de närmaste månaderna och åren skulle Vladimir fundera mycket över Alexanders öde, begrunda hans agerande och dra lärdom av det. Det skulle vara fåfängt att spekulera över om han någonsin hade beslutat sig för att bli en revolutionär, om inte Alexanders martyrskap hade gett ett nytt innehåll åt hans liv och tankar. I Tsarryssland rådde det aldrig brist på skäl som tvingade unga män ur intelligentsian att kämpa emot den existerande sociala ordningen. De skälen var avgörande också för Vladimir Uljanov. Vid tiden för Alexanders död var han dock ännu långt ifrån tanken på att också han skulle kunna bli en revolutionär. Fram till den 1 mars 1887 hade han varit uppslukad av de stora poeternas och romanförfattarnas verk, av de grekiska och latinska mästarna och, i viss utsträckning, av historia. Politik eller politisk ekonomi hade inte ens börjat ta hans uppmärksamhet i anspråk. Samtida sociala angelägenheter var lika främmande för honom som för vilken politiskt ointresserad yngling som helst. I en skyddad tillvaro, framgångsrik i skolan, fylld av glädje inför att utveckla sitt allt mer mognande intellekt och i färd med att förbereda sig för vad alla väntade skulle bli en lyckad akademisk karriär som klassisk humanist – knappast något i hans uppträdande antydde att Vladimir Uljanov för ögonblicket skulle bryta sig ur denna omgivning och börja söka efter de vägar som skulle leda till revolution. Det var Alexanders ohyggliga öde som kom Volodjas barn- och ungdomsvärld att störta samman. Först då kastades hans tankar in i sociala och politiska frågeställningar och hans eget öde tog en oväntad vändning. Genom nära, personliga erfarenheter hade Vladimir uppfattat de allmänna skälen för en revolution i Ryssland – som om förhållandena i det ryska samhället hade återspeglat sig i familjetragedin. Och även om man kan anta att Vladimir Uljanov skulle ha blivit Lenin även om hans bror inte dött i galgen, kan det inte råda något tvivel om att Alexanders martyrskap hade inflytande på hans tidiga utveckling som revolutionär. Lenin var själv medveten om detta och berörde det flyktigt med sin hustru och sina systrar. Desto mer signifikant är att han under hela sin politiska karriär aldrig offentligt drog fram eller ens nämnde något om sin brors liv eller död. Alexanders namn förekommer inte i någon av Lenins böcker, artiklar, tal eller ens i hans brev till modern och systrarna. I alla de femtiofyra volymerna i den senaste och mest kompletta ryska utgåvan av hans samlade verk, nämns Alexander nästan i förbigående och bara två gånger: i en ren

faktaupplysning, där Lenin besvarar en förfrågan (som aldrig fullbordades eller skickades iväg) och i ett brev, där Lenin 1921 rekommenderade en viss Tjebotarev: ”Jag har känt Tjebotarev”, skrev Lenin, ”sedan åttiotalet i samband med att [min] äldre bror Alexander Iljitj Uljanov hängdes 1887. Tjebotarev är otvetydigt en hederlig man.” Utelämnandet av ”min” i meningen är karaktäristiskt. En sådan utomordentlig förtegenhet kan inte tillskrivas någon känslökyla. Tvärtom, den dolde en rörelse som var för djup för att uttalas och för smärtsam för att någonsin kunna ihågkommas med sinnesro.

Isaac Deutscher